

Źródła do badań nad dziejami szpitalnictwa i opieki społecznej w Starej i Nowej Częstochowie (XVI-XIX wiek)

Część 2: Poszukiwania dawnych funduszy szpitalnych Częstochowy.
Geneza śledztwa doktora Walentego Siekaczyńskiego w świetle dokumentów z lat 1839-1842

Większość szpitali istniejących na ziemiach polskich wkraczała w XIX wiek jako instytucje kościelne, funkcjonujące według wzorców wypracowanych jeszcze przez średniowieczne *hospitale* (przysiężnice) i *xenodochia* (schroniska dla podróżnych)¹. Mieszkańcami takich zakładów opiekuńczych były zarówno osoby dotknięte chorobami lub stałym kalectwem, jak i zdrowe, pozostające bez źródeł utrzymania. Do osobnej kategorii pensjonariuszy należeli pielgrzymi, żołnierze oraz żebracy. Ówczesne zakłady otaczały opieką osoby samotne – dzieci porzucone i osierocone, starców bez krewnych, dających im utrzymanie². Zdarzało się, że fundatorzy szpitali zastrzegali prawo do wakującego dla nich miejsca. Jakub Zalejski, fundator często-

chowskiego szpitala-przysiężnicy św. Jakuba, dozwolnie dysponował wolnym miejscem na wypadek własnej choroby albo ubóstwa³. Reprezentantów wszystkich wymienionych kategorii pensjonariuszy odnotowujemy wśród mieszkańców najstarszych częstochowskich szpitali-przysiężnic: św. Barbary, św. Jakuba i parafialnego św. Zygmunta⁴.

Spółeczną funkcją tych instytucji było zapewnienie miejsca zamieszkania osobom pozbawionym dachu nad głową oraz izolowanie chorych od zdrowych. Funkcjonowanie we wspólnocie szpitalnej prócz lokum dawało szansę na stałe utrzymanie i wyżywienie. Trwało zazwyczaj dożywotnio. Instytucje szpitali-

¹ Dokładną typologię i charakterystykę zakładów opiekuńczych okresu przedrozbiorowego opracował Marian Surdacki. Zob. tenże, *Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII w.*, Lublin 2015; ks. J. Kowalczyk, *Szpital w Polsce przedrozbiorowej – na czym polegały różnice między szpitalem prepozyturalnym a parafialnym?*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne Perspektywa” 2014, nr 1 (24), s. 35–39; S. Zabraniak, *Z dziejów szpitalnictwa w archidiecezji wrocławskiej*, „Rocznik Nauk Prawnych” 2005, t. 15, nr 2, s. 210.

² *Szpital* [w:] *Encyklopedia kościelna*, t. 28.

³ „Zastawuję sobie tenże Pan Jakub Zalejski jeśliby Pan Bóg ubóstwo dopuścił, żeby w tem Szpitalu był Szpitalem do swej śmierci. A dla wiecznej pamiątki niechaj będzie łóżko przykryte płótnem czarnem czasy wiecznymi tamże w tem Szpitalu.”, zob. J. Gracki, *Dzieje kościoła i szpitala św. Jakuba w Częstochowie (1586–1869)*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29, s. 495.

⁴ Zob. wykaz osób zmarłych w poszczególnych częstochowskich szpitalach-przysiężnicach: A. Szklarz-Habrowski, „Szpitale-przysiężnice Starej i Nowej Częstochowy oraz ich podopieczni na przełomie XVIII i XIX w.”, Warszawa 2017, mps. pracy w Archiwum Prac Dyplomowych Uniwersytetu Warszawskiego, s. 90–105.

-przytułków odgrywały ponadto ważną rolę w życiu liturgicznym⁵. Pensjonariusze aktywnie uczestniczyli w mszach, modlili się i obchodzili wspólnie święta religijne. Do ich obowiązków należało pilnowanie kościoła lub kaplicy szpitalnej oraz utrzymywanie w tych miejscach porządku i czystości. Podopieczni szpitali-przytułków sprawowali także funkcje powierzane altarystom, którzy mieli pod opieką wybrany ołtarz. Do powszednich zadań pensjonariuszy należało zbieranie datków do skarbon – w Starej Częstochowie ta forma jałmużny została dokładnie opisana w ordynacji szpitala-przytułku św. Jakuba z 1642 roku⁶.

Podopieczni zakładów prowadzili ogródki lub niewielkie uprawy na gruntach przyszpitalnych, zapewniające dostęp do własnych źródeł wyżywienia. Szpitalom przysługiwały daniny w naturze oraz płody z gruntów stanowiących uposażenie. Szpital-przytułek św. Barbary jeszcze w 1802 roku dysponował czterema wozami siana ze swoich dwóch łąk⁷. Charakterystyczna była lokalizacja tychże zakładów – przy głównych drogach wylotowych, poza obszarem ścisłej zabudowy. Położenie szpitala-przytułku św. Barbary w źródłach określano mianem *extra muros* (na zewnątrz obwałowań miejskich) lub *post civitatem* (za miastem)⁸. Naturalne było sąsiedztwo kaplic fundacyjnych lub kościołów parafialnych – w zależności od typu fundacji. Szpitale-przytułki posiadały własne cmentarze, na których chowano zmarłych pensjona-

riuszy. Częstochowskie domy szpitalne tego okresu dysponowały niedużymi cmentarzami, noszącymi nazwy od stojących tam kaplic szpitalnych – św. Barbary i św. Jakuba. Pozostałe przytułki korzystały z cmentarzy parafialnych św. Zygmunta i św. Krzyża. Z kolei zmarli w szpitalu nowoczęstochowskim byli chowani głównie na podjasnogórskim cmentarzu św. Rocha⁹.

Spory o majątek szpitalny (schyłek XVIII wieku). Geneza sporu o szpital-przytułek św. Jakuba – powstanie szpitala w Nowej Częstochowie

Polityka władz zaborczych przełomu XVIII i XIX wieku osłabiła rolę duchowieństwa, posiadającego wielowiekowy monopol na prowadzenie instytucji dobroczynnych. Laicyzacja i upaństwowienie szpitalnictwa stanowiły ważny krok w drodze do kształtowania się modelu szpitala-lecznicy¹⁰. Pierwszym częstochowskim zakładem opiekuńczym, który nie pełnił wyłącznie funkcji przytułku, był szpital w Nowej Częstochowie. Wiele jego cech utrwalałonych w źródłach historycznych czyni go wyjątkowym pośród częstochowskich zakładów opiekuńczych tej epoki¹¹. Analiza losów szpitala w Nowej Częstochowie oddaje charakter zmian, które nastąpiły w sposobie administrowania i zarządzania szpitalami od czasu rządów pruskich. Pozwala również wskazać genezę funduszy szpitalnych, poszukiwanych podczas śledztwa prowadzonego w 1841 roku, którego dokumenty są przedmiotem niniejszego opracowania i edycji. Jest także interesującym wglądem w historyczny spór o prawa do wła-

⁵ K. Milik, *Wpływ Kościoła katolickiego na rozwój szpitalnictwa w XVI-XIX wieku*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. J. Długosza w Częstochowie. Seria: Zeszyty Historyczne” 2019, t. XVIII, s. 75.

⁶ S. Krakowski, *Akt renowacji szpitala-przytułku p.w. św. Jakuba w Starej Częstochowie z roku 1642*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie. Historia” 1985, z. 1, s. 121–123.

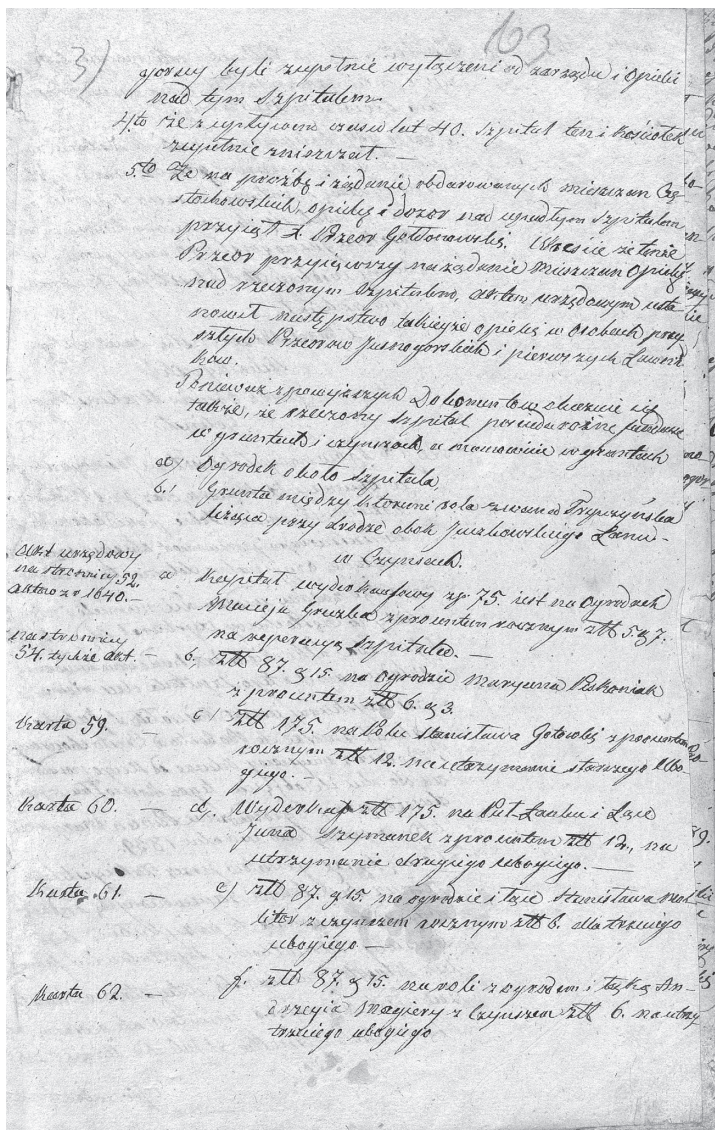
⁷ *Pratum Remanent tantum Pratum Kozłowska dictum ex quo currus foeni tres. Item aliud Pratum sub Kucelino, quod terminatur ad flavium Warta ex quo currus foeni unius*, [w:] Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (dalej: AKMKr), sygn. APC-7, *Akta dotyczące parafii Częstochowa (Stara)*, s. 235.

⁸ A. Szklarz-Habrowski, *Topografia szpitala-przytułku działającego przy kaplicy/kościółce św. Barbary w Starej Częstochowie na przełomie XVIII i XIX w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2018, r. LXVI, nr 1, s. 63, 72.

⁹ Szczegółowo na ten temat: A. Szklarz-Habrowski, *Badania nad topografią szpitali-przytułków w przestrzeni miejskiej Starej i Nowej Częstochowy przełomu XVIII i XIX w.*, [w:] *Architektura Miast VII. Zbiór studiów: Architektura w służbie potrzebujących – szpitale, przytułki, ochronki w XIX i na początku XX wieku*, Bydgoszcz 2020, s. 7–24.

¹⁰ W. Partyka, *Opieka instytucjonalna na Lubelszczyźnie w XIX wieku. Szpitale i przytułki*, Lublin 2017, s. 7.

¹¹ A. Szklarz-Habrowski, *Szpital-przytułki Starej i Nowej Częstochowy...*, s. 70–73.

Fragment rękopisu sprawozdania ze śledztwa dawnych funduszy szpitalnych z 1841 r., na marginesie widoczne odsyłacze do staropolskich ksiąg miejskich, AACz, sygn. KK 146, na k. 63

sności i strefę wpływów, toczone od wieków między zakonem paulinów na Jasnej Górze a społecznością Częstochowy – ścierania się i przenikania interesów cywilnej oraz duchownej wspólnoty egzystującej na wspólnym terytorium.

Szpital w Nowej Częstochowie – wybudowany na terenie obecnego Rynku Wieluńskiego¹² w 1786 roku – miał rekompensować lukę powstałą po szpitalu-przytułku św. Jakuba, zburzonym w czasie walk o Jasną Górę w 1771 roku¹³. W naturalny sposób przejął obsługę pątników, korzystających do tej pory z usług szpitala św. Jakuba, leżącego najbliżej Jasnej Góry, pozostającego pod zarządem paulinów od 1642 roku. Zakonnicy z niejasnych względów zrezygnowali z restytucji szpitala-przytułku św. Jakuba, osadzając na placu poszpitalnym Jakuba Weronkę. Ten były major wojsk polskich wybudował na wspomnianym gruncie dom, w którym do śmierci rezydował ze swoim kompanem Stanisławem Morzeiką¹⁴. Rachunki i poświadczenia pozostałe po J. Weronce dowodzą, że trudnił się tam udzielaniem pożyczek na procent¹⁵. Budynek był odtąd prywatną posiadłością, w której nie świadczonej opieki szpitalnej. Nieruchomość wraz z majątkiem tam zgromadzonym przeszedł, po śmierci Weronki w 1800 roku, na rzecz zgromadzenia jasnogórskiego¹⁶. Zostało to zabezpieczone i sformalizowane jeszcze w 1777 roku testamentem, którym dokładnie regulował dalsze prawa do posiadłości¹⁷. Ten przemysłany przez paulinów zabieg miał umocnić argumenty zakonników w sporze o prawa do gruntów

¹² A. Szklarz-Habrowski, Szpitale-przytułki Starej i Nowej Częstochowy..., s. 63–70.

¹³ J. Gracki, Dzieje kościoła i szpitala św. Jakuba w Częstochowie..., s. 474.

¹⁴ Nowe ustalenia ukazujące okoliczności objęcia przez Jakuba Weronkę szpitala św. Jakuba, mogą wynikać z analizy akt Komisja Policji Obojga Narodów o których wspomina w najnowszej publikacji: P. Jędrzejewski, Próba reformy instytucji szpitalnych na terenie województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego, „Studia Historica Gedanensia” 2020, t. 11, s. 235.

¹⁵ A. Szklarz-Habrowski, Szpitale-przytułki Starej i Nowej Częstochowy..., s. 51.

¹⁶ Tamże, s. 52–53.

¹⁷ AJG, sygn. 865, Acta Manualia Weronko 1800, s. 3.

poszpitalnych św. Jakuba. Zgromadzenie wyprawiło Weronce kosztowny pogrzeb i pochowało wśród zakonników w kościele parafialnym św. Zygmunta¹⁸.

Początkowa decyzja o wycofaniu się paulinów z prawa do nieruchomości przynależnych szpitalowi św. Jakuba wynikała zapewne z obaw przed roszczeniami Starej Częstochowy do gruntów szpitalnych. Miasto wysuwało je na podstawie pierwotnego aktu fundacyjnego, w którym Jakub Zalejski zaznaczył literalnie, „ażeby ten kościółek i szpital w ręce i szafowanie księżę Klasztoru Jasnogórskiego czasami wiecznymi nigdy nie przechodził”¹⁹. Testament Weronki rozwiązywał sprawę połowicznie, przynajmniej w zakresie prawa do posiadania budynku ulokowanego na miejskim placu. Nie sposób zgodzić się z twierdzeniem Jacka Grackiego, jakoby kilka lat po śmierci Jakuba Weronki dokonano pomyślnej próby restauracji szpitala św. Jakuba²⁰. Klasztor jasnogórski będąc, mocą testamentu, właścicielem domu pozostałego po J. Weronce, planował sprzedaż nieruchomości w celu urządzenia tam karczmy z budynkami gospodarczymi. Wzburzeni tymi zamiarami mieszczanie Starej Częstochowy, kuratorzy kościoła parafialnego²¹, wniesli do biskupa wrocławskiego protestację, w której pisali: „Kościółek Jakuba Świętego y Szpital przy nim wyfundowany jest na własnym groncie naszym mieyskim iako Tranzakcyę od R-u 1560-go Świadczą, nie wiemy iaką mieć może Jasna Góra moc, cudzą zarządzać się własnością. Pozwoliła na samprzód Sp. Weronce wybudowania się na naszym Groncie Mieyskim, iemu wolnego używania y posiadania. Teraz po śmierci Jego w Kontrakty sprzedaży Szpitala tego iuż wchodzi, y z mieysca dla podupadłych Obywateli Miasta na pomieszczenie się

wybranego Szynkownią y Mieysce mniej przyzwoite zrobić chcą w Krótkim czasie z Kościółka stać by się mogła uzdownia”²².

Kłopoty wynikające z braku zastępczej instytucji opiekuńczej regulującej ruch pątniczy na Jasną Górę – jeszcze zanim wybudowano w 1786 roku szpital przy Rynku Wieluńskim – wymusiły na zakonnikach podjęcie zdecydowanych działań i wiążących decyzji. Wiele wskazuje na to, że pojawienie się w mieście sióstr mariawitek i ich udział w sporze o budynki na gruntach szpitala św. Jakuba było wynikiem przemyślanej decyzji paulinów. Mariawitki to pierwszy zakon w dziejach Częstochowy, który osiadł na zmonopolizowanym dotąd przez paulinów ekonomicznie i kulturowo terenie (wszystkie kaplice i kościoły, łącznie z parafialnym św. Zygmunta, były przez nich administrowane)²³. Pierwsze siostry pojawiły się w mieście w latach 70. XVIII wieku i otrzymały lokum w postaci bliżej nieokreślonego małego domku pod Jasną Górą²⁴. Opieka nad ubogimi, pielęgnacja chorych, a w szczególności tworzenie żeńskich szkół dla sierot, były częścią ich reguły zakonnej²⁵. Dlatego z powodzeniem mogły przejąć obowiązki spoczywające dotąd na zniszczonym szpitalu-przytułku św. Jakuba. Pozostając pod jednoczesną kontrolą paulinów jako ich fundatorów, kapelanów i spowiedników²⁶, nie stanowiły dla nich konkurencji ekonomicznej.

²² AKMKr, sygn. APC-7, *Akta dotyczące parafii Częstochowa (Stara)*, s. 219–220.

²³ Jedyne wyjątek stanowił najpewniej już od czasów wystawienia kościół-kaplica szpitalna św. Barbary w Starej Częstochowie, jako fundacja mieszczańska, która w okresie zaboru pruskiego przeszła pod kontrolę ewangelików, nie była nigdy administrowana przez paulinów. Zob. A. Szklarz-Habrowski, I. Młodkowska-Przepiórowska, *Projekt książki pt.: Studium interdyscyplinarne wokół nieistniejącego kościoła szpitalnego św. Barbary w Starej Częstochowie*, [w:] *Blisko i daleko V. Sympozjum Regionalistów Praszka 2019*, red. Z. Szczerbik, Z. Włodarczyk, Wieluń–Praszka 2020, s. 41–42.

²⁴ P. Stefaniak, *Dzieje Sióstr Mariawitek w Częstochowie (1774–1864)*, „Almanach Historyczny” 2015, t. 17, z. 2, s. 106.

²⁵ M. Borkowska, *Reguła druga mariawitek wileńskich*, „Nasza Przyszłość” 2000, t. 94, s. 350.

²⁶ J. Zbudniewek, *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przyszłość” 1969, t. 31, s. 195.

¹⁸ A. Szklarz-Habrowski, *Szpital-przytułki Starej i Nowej Częstochowy...*, s. 51.

¹⁹ AJG, sygn. 390, *Probostwo szpitalne Św. Jakuba. Fundacje i zapisy, 1586–1663*, s. 1: J. Gracki, *Dzieje kościoła i szpitala św. Jakuba w Częstochowie...*, s. 495.

²⁰ J. Gracki, *Dzieje kościoła i szpitala św. Jakuba w Częstochowie...*, s. 485.

²¹ Byli nimi: Ignacy Cichocki, Michał Słowikowski, Andrzej i Wojciech Bogucy oraz Stanisław Czernicki.

Okres od zburzenia szpitala-przytułku św. Jakuba w 1771 roku do sporządzenia testamentu przez Jakuba Weronkę w 1777 roku jest momentem rozpoczęcia działalności pierwszych siostr w mieście. Dokładna lokalizacja ofiarowanego mariawitkom domku ani charakter ich ówczesnej pracy z powodu braku zachowanych archiwaliów z tego okresu, nie są znane²⁷. Ks. Janusz Zbudniewek twierdził, że siostry już w 1776 roku objęły w posiadanie rezydencje pozostałe przy kościele św. Jakuba²⁸. Ewa Smulikowska i Zofia Rozanow wskazywały na lata 1786–1864 jako okres, w którym mariawitki były w posiadaniu tych nieruchomości²⁹. Punktem stycznym, wiążącym działalność mariawitek ze szpitalem obsługującym pielgrzymów w podjasnogórskim mieście, jest niewątpliwie rok 1786. W tym właśnie roku zmarła Aniela z Czyżów Potemkinowa, założycielka częstochowskiego klasztoru³⁰. Zrzekłszy się swego urzędu, nie pozostawiła w Częstochowie swojej kontynuacji i zamknęła tym samym pierwszy okres egzystencji częstochowskiego domu zakonnego³¹. To przypuszczalnie zerwało na co najmniej 20 lat związki mariawitek z Częstochową. Właśnie w roku śmierci A. Potemkinowej zapadła ważna decyzja o budowie szpitala, nazywanego potem nowoczęstochowskim. Jego organizatorami mieli być już sami paulini, a fundatorem – podzakrystian jasnogórski o. Walenty Niciński³².

²⁷ P. Wolnicki, *Sprawy zakonne w zespołach akt konsystorskich Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2009, t. 92, s. 300–301.

²⁸ J. Zbudniewek, *Katalog domów i rezydencji...*, s. 195.

²⁹ *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria Nowa*, t. 6: Miasto Częstochowa, cz. 1: *Stare i Nowe Miasto, Częstochówka i przedmieścia*, red. Z. Rozanow i E. Smulikowska, Warszawa 1995, s. 47.

³⁰ P. Stefaniak, *Dzieje Sióstr Mariawitek w Częstochowie (1774–1864)*, „Almanach Historyczny” 2015, t. 17, z. 2, s. 107.

³¹ M. Borkowska, *Dzieje zgromadzenia „Maria Vitae”*, „Nasza Przyszłość” 2000, t. 92, s. 132.

³² A. Szklarz-Habrowski, *Źródła do badań nad dziejami szpitalnictwa i opieki społecznej w Starej i Nowej Częstochowie (XVI–XIX w.)*, Część 1: *List przeora jasnogórskiego o. Eustachego Hawelskiego do biskupa kujawsko-kaliskiego w sprawie instalowania skarbon szpitalnych na Jasnej Górze z 5 stycznia 1846 r.*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego” 2018, t. 18, s. 43: „w roku znów 1786 X. Wła-

Początki reform szpitalnictwa (przełom XVIII i XIX wieku). Sekularyzacja i komunalizacja szpitala w Nowej Częstochowie

Szpital ufundowany przez paulinów został niebawem sekularyzowany i oddany pod zarząd miasta. W okresie zaboru pruskiego (1793–1807) podjasnogórskie miasto Częstochówka zostało zabrane paulinom i włączone w poczet miast rządowych. Wówczas otrzymało nazwę Nowa Częstochowa, a tamtejszy szpital-przytułek utracił charakter wyznaniowy, przechodząc pod opiekę burmistrza miasta³³. Do szpitala nowoczęstochowskiego nadal przyjmowano pensjonariuszy na tzw. dożywocie. Pojawili się także nowi zapisywani okresowo, na czas trwania bezdomności lub choroby. Podróżni oraz pielgrzymi byli częścią tej nowej grupy podopiecznych. Często wymagali jedynie doraźnej pomocy medycznej i okresowego schronienia. Część z nich była w stanie utrzymać się samodzielnie i przebywała w szpitalu do czasu wyleczenia. Z zachowanych archiwaliów wiemy, na jakie choroby i dolegliwości cierpieli ówcześni mieszkańcy tego domu, jak długo trwała kuracja³⁴. Moje dotychczasowe badania wykazały, że archiwalia pozostałe po nowoczęstochowskim szpitalu dają możliwość poznania wielu interesujących aspektów jego egzystencji. Zarówno dzieje szpitala, personalia jego podopiecznych i zarządców, repertuar schorzeń oraz warunki ekonomiczne

dystaw Niciński Podzakrystian Kościoła Jasnogórskiego otrzymał pozwolenie i pomoc w materiałach od ówczesnych Przełożonych Klasztoru, wśród wsi Częstochówki Budkami wówczas zwanej wznosił inny obszerniejszy w czterech izb /obszernych/ i alkierzy składający się Szpital takowy dachówką pokrył i przy nim wystawił Kaplicę P.J. Ukrzyżowanego”; J. Zbudniewek, *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przyszłość” 1969, t. 31, s. 181–228.

³³ A. Szklarz-Habrowski, *Źródła do badań nad dziejami szpitalnictwa i opieki społecznej w Starej i Nowej Częstochowie (XVI–XIX w.)*, Część 1..., s. 44.

³⁴ Podaje się różne lata – rok 1807: J. Zbudniewek, *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przyszłość” 1969, t. 31, s. 200.

i sanitarne panujące w tym zakładzie, zasługują na osobne opracowanie³⁵.

Los prowincjonalnych szpitali coraz częściej wiązał się z przynależnością do państwowych, a nie kościelnych jednostek podziału terytorialnego. Państwa zaczęły prowadzić własną politykę w dziedzinie opieki społecznej i lecznictwa. Daty wprowadzenia regulacji prawnych porządkujących organizację szpitali w Księstwie Warszawskim (1807–1815) i Królestwie Polskim (1815–1914) są punktami odniesienia w procesach medykalizacji i profesjonalizacji usług świadczonych przez instytucje dobroczynne w Częstochowie. Rozporządzenia rządowe w pierwszej kolejności wprowadzały nowe standardy w administrowaniu i zarządzaniu placówkami leczniczymi ze zhierarchizowaną, kilkuszczelbową strukturą. Analiza kolejnych regulacji prawnych, wraz ze skutkami ich wprowadzenia, pozwala na wskazanie pięciu faz w procesie kształtowania się instytucji szpitala jako organu państwowej opieki medycznej:

faza I (lata 1811–1817) – przekształcenie dawnych szpitali-przytułków i majątków po nich pozostałych w fundusze służące tworzeniu szpitali-lecznic pod zarządem magistratów;

faza II (lata 1817–1832) – powstawanie pierwszych państwowych szpitali medycznych;

faza III (lata 1832–1842) – kształtowanie nowych scentralizowanych mechanizmów administrowania szpitalami państwowymi;

faza IV (lata 1842–1870) – intensywny rozwój sieci szpitalnej w stolicy i na prowincji, rozgraniczenie funkcji szpitali od przytułków;

faza V (lata 1870–1914) – przejęcie kontroli i zarządu nad szpitalami przez zaborcę, głęboka centralizacja struktury administracyjnej.

Poniżej omówione zostaną pierwsze cztery fazy rozwoju XIX-wiecznego szpitalnictwa, jako bezpośrednie tło kształtujące sytuację szpitali w Częstochowie. Fazy I–III dotyczą genezy poszukiwań funduszy po

Portret dr Walentego Siekaczyńskiego nadesłany do „Tygodnika Ilustrowanego” w 1879 r.

dawnych częstochowskich szpitalach-przytułkach. Faza III i IV to okres starań o ich weryfikację i pozyskanie na rzecz nowo powstającej placówki, kierowanej przez dr. Walentego Siekaczyńskiego.

I faza reform (lata 1811–1817). Rozdrobnienie majątku dawnych szpitali-przytułków Starej i Nowej Częstochowy

W 1811 roku Minister Spraw Wewnętrznych reskryptem z 15 października zlikwidował szpitale parafialne o najniższym dochodzie rocznym³⁶. Był to zauważal-

³⁵ A. Szklarz-Habrowski, *Szpital-przytułki Starej i Nowej Częstochowy...*, s. 18–26.

³⁶ E. Mazur, *Szpital w Królestwie Polskim w XIX wieku*, Warszawa 2008, s. 15.

ny krok na drodze do reorganizacji prawodawstwa regulującego charakter placówek opiekuńczych. Zmiana koncepcji prowadzenia publicznych szpitali zaczęła przybierać formę rozporządzeń administracyjnych wydawanych przez organy państwa. Majątki po zlikwidowanych zakładach pozostawały do dyspozycji proboszczów, z jednoczesnym obowiązkiem sprawowania opieki nad dwunastoma chorymi³⁷. Zaczęły powstawać spory kompetencyjne pomiędzy zarządcami szpitali, którymi równolegle pozostawali wójtowie gmin, burmistrzowie i proboszczowie³⁸. To rozdrobnienie negatywnie wpłynęło na utrzymanie dotychczasowej ciągłości zysków płynących z dawnych funduszy szpitalnych. Był to sygnał wskazujący pilną potrzebę dalszej instytucjonalnej reorganizacji opieki społecznej.

Również Częstochowa – za sprawą wymownego zbiegu okoliczności – wkroczyła w pierwszą fazę przemian XIX-wiecznego szpitalnictwa. W 1811 roku nie istniały już budynki szpitali św. Jakuba i Zygmunta. Zmarła także ostatnia podopieczna staroczęstochowskiego szpitala-przytułku św. Barbary, żebraczka i wdowa – Marianna Nowakowska, którą zidentyfikowałem w źródłach metrykalnych parafii św. Zygmunta³⁹. Musiała zajmować zastępcze lokum, ponieważ szpital nie dysponował własnym budynkiem, spalonym w pożarze miasta z 1809 roku⁴⁰. W Starej i Nowej Częstochowie działały trzy placówki opiekuńcze. Stara Częstochowa dysponowała lazaretem żydowskim⁴¹,

w Nowej Częstochowie funkcjonował wspomniany wcześniej świecki szpital miejski o charakterze przytułku-lecznicy. Dodatkowo przedmieście Świętej Barbary w Nowej Częstochowie posiadało od 1807 roku lazaret wojskowy, zajmujący zabudowania nowicjacie klasztoru paulinów⁴². Nie były to warunki wystarczające do zapewnienia zadowalającej obsługi potrzebującym. Szczególnie jeśli weźmiemy pod uwagę pielgrzymkową specyfikę miasta, do którego regularnie napływali pątnicy, zwiększając liczebnie klientelę zakładów opiekuńczych.

II faza reform (lata 1817–1832). Dawne fundusze szpitalne Częstochowy pod zarządem magistratów

Sprawy dobroczynności w Królestwie Polskim pozostawały podobnie jak w epoce Księstwa Warszawskiego w kompetencjach ministerstwa spraw wewnętrznych. Centralnym organem nadzorczym nad wciąż jeszcze słabo rozwiniętą siecią państwowych szpitali drugiej dekady XIX wieku była Rada Główną Dozorczą (RGD)⁴³. Została ustanowiona 2 grudnia 1817 roku przez Namiestnika Królestwa Polskiego Józefa Zajączka⁴⁴. Uruchomiono niższe rangą Rady Szczególne Dozorcze (RSzD), działające na obszarze poszczególnych województw przy tamtejszych Ko-

³⁷ B. Urbanek, *Idea opieki nad chorymi na ziemiach polskich w latach 1809–1914*, Wrocław 2001, s. 159.

³⁸ D. Lewandowska, *Organizacja opieki i pomocy społecznej oraz dobroczynność w Królestwie Polskim. Rada Główna Opiekuńcza Szpitali. Towarzystwa dobroczynne (1817–1870)*, [w:] *Urzędnicy i urzędy w społeczeństwie XIX wieku. Zbiór studiów*, red. A. Kulicka, Warszawa 2017, s. 204.

³⁹ A. Szklarz-Habrowski, *Topografia szpitala-przytułku działającego przy kaplicy/kościółce św. Barbary...*, s. 71; tenże, *Szpital-przytułki Starej i Nowej Częstochowy...*, s. 100.

⁴⁰ A. Szklarz-Habrowski, *Topografia szpitala-przytułku...*, s. 71.

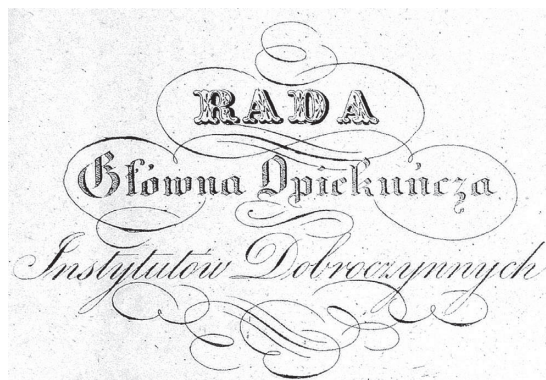
⁴¹ Najstarsza wzmianka lokalizująca „Lazaret Żydowski” w Starej Częstochowie pochodzi z sepiury zachowanej w aktach Urzędu Stanu Cywilnego parafii św. Zygmunta z 1810 r. i mówi o zmarłym

starozakonnym żebraku Jakubie. Zob. A. Szklarz-Habrowski, *Szpital-przytułki Starej i Nowej Częstochowy...*, s. 77. Por. E. Mazur, *Szpital w Królestwie Polskim w XIX wieku*, s. 170.

⁴² D. Złotkowski, *Zniszczenia wojenne na terenie Nowej Częstochowy i straty garnizonu polskiego w rezultacie oblężenia Jasnej Góry w roku 1809*, „Ziemia Częstochowska” 2001, t. 28, s. 99; tenże, *Częstochowa w Księstwie Warszawskim*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i Klasztoru Jasnogórskiego*. T. 2, W okresie niewoli 1793–1918, Częstochowa 2005, s. 35.

⁴³ W okresie istnienia Rady Głównej Dozorczej uruchomiono jedynie cztery nowe obiekty szpitalne: w Siedlcach (1819), Radomiu (1821), Włocławku i Płocku (1823). Zob. E. Mazur, *Szpital w Królestwie Polskim w XIX wieku*, s. 29.

⁴⁴ D. Lewandowska, *Organizacja opieki i pomocy społecznej...*, s. 204.

Nagłówek używany od 1832 r. w korespondencji prowadzonej przez Radę Główną Opiekuńczą, APCz, zespół 8/14, sygnatura 5

misjach Wojewódzkich⁴⁵. Realne decyzje dotyczące działalności szpitali podejmowały same komisje, ich wykonawcami zaś były urzędy miejskie, wówczas zwane municypalnymi. O sprawach związanych z placówkami szpitalnymi decydowali również w sposób arbitralny samo ministerstwo, czyli Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Policji, Rada Administracyjna oraz osobiście Namiestnik Królestwa Polskiego.

Zbiurokratyzowany system administracji szpitali z lat 1817–1832 nie uporał się z wieloma bieżącymi problemami. Prawa do funduszy szpitalnych nie zostały jednoznacznie uregulowane, wiele obiektów znajdowało się w złym stanie technicznym, bez rozbudowy i remontów⁴⁶. Nowo ustanowione jednostki okazały się niewystarczające, aby zaspokoić rosnące zapotrzebowanie społeczeństwa na opiekę medyczną. Niemniej jednak decyzje podjęte w 1817 roku dały państwu status głównego organizatora opiekuńczości w Polsce, z nowym aparatem instytucjonalnym do nadzoru szpi-

tali⁴⁷. Dopuszczono także przedstawicieli społeczeństwa jako członków RSzD⁴⁸.

Wszystkie te problemy bezpośrednio dotyczyły opieki społecznej i lecznictwo w Częstochowie. Komplikacje narosły wokół praw do funduszy i nieruchomości po nieistniejących szpitalach-przytułkach wyływały również ze złożonej struktury administracyjnej tego terenu oraz wyznaniowego charakteru miejscowych zakładów opiekuńczych. Miasta Stara i Nowa Częstochowa stanowiły do 1826 roku odrębne organizmy, leżące na obszarze wspólnej parafii św. Zygmunta (z kościołem farnym w Starej Częstochowie). Fundusze szpitalne pozostające pod zarządem kościoła parafialnego nie zapewniały powszechnej, bezwyznaniowej opieki, równej dla mieszkańców obu miast. Z kolei dalsza sekularyzacja funduszy szpitalnych pozostałych przy parafii, mogłaby generować spór między miastami o możliwość ich przejęcia. Podobny mechanizm leżał przecież u podstaw konfliktu o szpital-przytułek św. Jakuba, którego oś przebiegała na linii: grunt należących do Starej Częstochowy – domu szpitalnego wybudowanego nakładem paulinów jasnogórskich.

Przed połączeniem miast sytuacja Nowej Częstochowy była w dziedzinie opiekuńczości i lecznictwa znacznie lepsza. Miasto dysponowało szpitalem świeckim, z obszernym domem i własnym uposażeniem. Dzięki decyzjom podjętym jeszcze za czasów rządów pruskich, szpital ten miał uregulowaną sytuację prawną. Pozostawał pod zarządem władz miejskich i kontrolą burmistrza⁴⁹. Tymczasem Stara Częstochowa nie dysponowała żadnymi budynkami funkcjonującego szpitala, zarówno miejskimi, jak i parafialnymi. W mieście znajdował się jedynie niewielki lazaret żydowski,

⁴⁷ D. Lewandowska, *Organizacja opieki i pomocy społecznej...*, s. 204.

⁴⁸ M. Pękowska, *Opieka państwowa w Królestwie Polskim do 1870 roku w świetle przepisów prawnych*, „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne” 1994, t. 9, s. 80.

⁴⁹ Dowodzą tego również akty zgonów pensjonariuszy nowoczęstochowskiego szpitala, które wpisywano do ksiąg stanu cywilnego parafii św. Zygmunta, na podstawie raportu burmistrza lub magistratu Nowej Częstochowy. Zob. A. Szklarz-Habrowski, *Szpital-przytułki Starej i Nowej Częstochowy...*, s. 71.

⁴⁵ M. Końska, *Pomoc społeczna w zaborze rosyjskim w świetle akt Rady Głównej Opiekuńczej Szpitali 1832–1870 r.*, [w:] *Nędza i dostatek na ziemiach polskich od średniowiecza po wiek XX*, red. J. Sztytyła, Warszawa 1992, s. 228.

⁴⁶ E. Mazur, *Szpital w Królestwie Polskim w XIX wieku*, s. 16.

prowadzący doraźną działalność, pozostającą w gestii gminy żydowskiej⁵⁰. Niebawem jednak nastąpiło przeniesienie praw do zysków płynących z nieruchomości po dawnych szpitalach.

1 października 1819 roku nowym opiekunem funduszy szpitalnych ustanowiono burmistrza Starej Częstochowy Alojzego Tolińskiego. Miał on prawo do pobierania opłat za dzierżawę nieruchomości, takich jak łąki, place i ogrody⁵¹. Gotówka pozyskana z oddawanych mieszkańom w dzierżawę gruntów pozostawała do dyspozycji miasta z przeznaczeniem na opiekę nad „ubogimi chorymi”. Deponowano ją w tzw. kasie szpitalnej, stanowiącej część kasy ekonomicznej miasta, którą prowadził i kontrolował przez wiele lat rentant – Tomasz Müntzer⁵². Kasa dysponowała ponadto pieniędzmi zgromadzonymi podczas zbiórki zorganizowanej jeszcze za czasów rządów pruskich w 1804 roku. Uzbierana kwota miała dofinansować budowę nowego szpitala miejskiego w Starej Częstochowie, która nie doszła wówczas do skutku. Fundusze szpitalne obu miast tego okresu zapewniały utrzymanie ośmiu osobom⁵³.

Problematyczne pozostawały nadal nieruchomości przynależące do szpitala św. Jakuba. Z pewnością mylił się Jacek Gracki, pisząc, że fundusze, które przekazane zostały w zarząd burmistrzowi A. Tolińskiemu, „bez wątplenia należały do szpitala św. Jakuba”⁵⁴. Opierając swoje rozumowanie wyłącznie na zapisie źródłowym, że przekazane fundusze pochodziły z majątku szpitala spalonego w 1809 roku, doszedł do nieprawidłowych wniosków. Pożoga wojenna miasta w 1809 roku po-

chłonęła zarówno dom paulinów po Jakubie Weronce – w miejscu dawnego szpitala św. Jakuba – jak i budynek szpitala-przytułku św. Barbary. Tożsamość gruntów przekazanych burmistrzowi Starej Częstochowy potwierdzają jednoznacznie wykazy, które sporządził ich poprzedni dysponent – proboszcz parafii św. Zygmunta w 1818 roku. Jest w nich mowa o kawałku łąki przy placu szpitalnym „pod Tytułem S-tey Barbary”, łące zwanej „Szpitalna pod wsią Kucelinem leżące” oraz o kawałku ogrodu leżącym „przy Ulicy Targowej y Cmentarzu S. Krzyża”⁵⁵. Były to nieruchomości, jak potwierdza nazwa części z nich, pochodzące z majątku dawnych szpitali-przytułków św. Barbary i św. Zygmunta. Gdyby istotnie były to dawne nieruchomości szpitalne św. Jakuba, to wszelkie późniejsze zabiegi o ich windykację dla szpitala miejskiego (spadkobiercy kasy szpitalnej Starej Częstochowy i funduszy szpitala nowoczęstochowskiego), prowadzone przez dr. Siekaczńskiego, byłyby bezzasadne.

III faza reform. Budowa i finansowanie pierwszego medycznego szpitala w Częstochowie (lata 1832–1838)

Odsunięcie magistratów od zarządu szpitalami wprowadziła reforma Rady Administracyjnej z 16/28 sierpnia 1832 roku. W miejsce RGD powołano Radę Główną Opiekuńczą Instytutów Dobroczynnych (RGOID), pozostającą pod auspicjami ministerstwa spraw wewnętrznych. Kompetencje najniższego szczebla przeniesiono na nowo powstałe Rady Szczegółowe Opiekuńcze (RSzO), ustanowione osobno dla każdej stolecznej i prowincjonalnej placówki. Częstochowska RSzO rozpoczęła działalność 11 marca 1835 roku, nie dysponując budynkiem przystosowanym do potrzeb szpitala medycznego. Rozpoczęto więc zbiórkę pieniędzy na budowę nowego obiektu. Pierwszy skład

⁵⁰ Zob. E. Mazur, *Szpital w Królestwie Polskim w XIX wieku...*, s. 170; A. Szklarz-Habrowski, *Szpital-przytułki Starej i Nowej Częstochowy...*, s. 77.

⁵¹ AACz, sygn. KK 146, *Akta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego dotyczące się kościoła filialnego Imienia Maryi [Mariawitek] w Częstochowie, 1820–1961*, s. 9)v.

⁵² APCz, zesp. 1, *Akta miasta Częstochowy*, sygn. 304 [*Kasa Ekonomiczna. Fundusze Szpitalnej*], 1818–1846, k. 9.

⁵³ AACz, sygn. KK 146, *Akta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego...*, s. 9)v.

⁵⁴ J. Gracki, *Dzieje kościoła i szpitala św. Jakuba w Częstochowie...*, s. 477.

⁵⁵ AJG, sygn. 3878, *Akta dotyczące się byłego szpitala w mieście Starej Częstochowie*, k. 49.

RSzO częstochowskiego szpitala stanowili: Antoni Bleszyński – opiekun prezydujący, Józef Maszadro i Jan Bożewski – członkowie, a od 13 kwietnia 1836 roku również doktor Walenty Siekaczyński, pełniący funkcję naczelnego lekarza⁵⁶.

Inicjatywę budowy nowego miejskiego szpitala w Częstochowie podjęło miasto pod naciskiem społeczeństwa upominającego się o dostęp do podstawowej choćby opieki medycznej (szpital w Nowej Częstochowie nie zatrudniał lekarzy⁵⁷). Z dzierżawy propinacji udało się zaoszczędzić w kasie miejskiej 20 000 tys. zł, co wraz z pożyczką rządową w wysokości 6 000 tys. zł stanowiło tak zwany kapitał żelazny⁵⁸. Został on w całości spożytkowany na cel wystawienia nowego gmachu, którego budowę zlecono miejscowemu przedsiębiorcy – Kacprowi Benduskiemu⁵⁹. Dalsze fundusze kompletowano dzięki zbiórkom społecznym, ofiarom indywidualnym oraz dotacjom państwowym (4 000 tys. zł na uporządkowanie wnętrza). Władze wojewódzkie przekazały bezpłatnie dwa place pod zabudowę, zlokalizowane przy głównej arterii miasta – alei Panny Maryi⁶⁰. Projektantem budynków został uznany architekt Henryk Marconi⁶¹.

Sytuacja finansowa szpitali państwowych powstających w pierwszej połowie XIX wieku w dużej mierze uzależniona była od wcześniej zgromadzonych nieruchomości i kapitałów – nie tylko tych zebranych bezpośrednio w celu uruchomienia nowej placówki (wystawienia i wyposażenia budynków, zapewnienia etatów lekarskich), ale także z funduszy wniesionych po dawnych szpitalach-przytułkach, uprzednio dzia-

lających na danym terenie (często nieistniejących). Były to wszelkie dochody uzyskane z działalności dobroczynnej, nadań ziemskich, legatów pieniężnych, jednorazowych datków⁶². Majątki nieruchomości po części zatrzymywano na użytek własny (upraw i gospodarstw ogrodniczych), po części dzierżawiono. Gotówkę pozyskaną z dzierżawy, stanowiącą stały dochód, lokowano najczęściej w Banku Polskim na procent, zasilając dodatkowo kasę szpitalną⁶³. Był materialny powstających szpitali uzależniony był od wniesionych funduszy własnych, ofiarności publicznej i jednostkowych dotacji ze skarbu państwa. Dlatego też podejmowano próby odszukania i egzekucji praw do dawnych funduszy szpitalnych.

Aby zapewnić ciągłość finansowania, RGOID zobowiązała w marcu 1835 roku radę miasta Częstochowy do połączenia wszystkich dotychczas działających w mieście funduszy po dawnych szpitalach-przytułkach w jeden, przekazany nowemu szpitalowi miejskiemu⁶⁴. W posiadanie nowej placówki jako pierwszy przeszedł majątek szpitala w Nowej Częstochowie. Były to zarówno nieruchomości – budynek, plac i „pertynencje” (grunty przynależące), jak „utensylia”, czyli sprzęty i wyposażenie. Także pacjenci tamtejszej placówki zostali przeniesieni do nowego gmachu w Alei Panny Maryi 3/15 czerwca 1838 roku⁶⁵. Budynek likwidowanego szpitala przy Rynku Wieluńskim został niebawem wyremontowany i oddany pod wynajem (choć początkowo planowano go sprzedać podczas publicznej licytacji)⁶⁶.

Z nieruchomości przekazanych po zakładach w Starej Częstochowie wiadomo jedynie o dwóch placach:

⁵⁶ APCz, zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 9 [Korespondencja Rady Szczegółowej], k. 6–7.

⁵⁷ F. Sobalski, *Szkice i materiały z dziejów Częstochowy*, „Ziemia Częstochowska” 1961, t. 4, s. 111.

⁵⁸ Tamże, s. 115.

⁵⁹ APCz, zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 1 [Akta budowy szpitala], k. 25–26.

⁶⁰ APCz, zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 4 [Akta w przedmiocie tradycji szpitala m. Nowej Częstochowy Szpitalowi m. Częstochowy], s. 3.

⁶¹ M. Wyględowski, A.J. Zakrzewski, *Ochrona zdrowia w Częstochowie w XIX–XX wieku*, Częstochowa 1995, s. 69–70.

⁶² E. Mazur, *Szpital w Królestwie Polskim w XIX wieku...*, s. 18.

⁶³ Tamże, s. 36–37.

⁶⁴ APCz, zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 1 [Akta budowy szpitala], s. 8; M. Wyględowski, A.J. Zakrzewski, *Ochrona zdrowia w Częstochowie...*, s. 69.

⁶⁵ M. Wyględowski, A.J. Zakrzewski, *Ochrona zdrowia w Częstochowie...*, s. 70. F. Sobalski, *Szkice i materiały z dziejów Częstochowy...*, s. 115.

⁶⁶ APCz, zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 15 [Dom po zwinieciu szpitalu w Nowej Częstochowie], k. 6.

„po szpitalu spalonym” oraz „na szpital obok kościoła parafialnego”. W rzeczywistości oba place wówczas nie istniały, ponieważ zostały anektowane na „rozprzestrzenienie ulic” (nie podano których) oraz wytyczenie Nowego Rynku⁶⁷. Wydaje się, że w pierwszym przypadku mowa jest o placu po dawnym szpitalu-przytułków św. Barbary – spalonym w 1809 roku, którego plac po części zajęty został na skrzyżowanie ul. Nadrzecznej i ul. Jaskrowskiej. W drugim przypadku wymienia się plac, na którym zlokalizowany był do 1790 roku szpital parafialny św. Zygmunta⁶⁸, który zajęto w 1824 roku, wytyczając Nowy Rynek (obecny plac I. Daszyńskiego). Brak wolnej nieruchomości w majątku nowego szpitala zmusił RSZO do zwrócenia się z prośbą o darowiznę działek nr 136 i 137, zlokalizowanych przy alei Panny Maryi, pozostających w posiadaniu miasta⁶⁹.

Rada Szczegółowa częstochowskiego szpitala otrzymała niebawem od RG OID rozporządzenie regulujące zasady zarządzania funduszami i nieruchomości, oddanymi pod jej zarząd ustawą z 1832 roku. Podstawowym zaleceniem rozporządzenia była dokładna weryfikacja faktycznego stanu posiadania szpitala, opisanie posiadanych funduszy, zysków i obciążeń na nich pozostających oraz przedstawienie propozycji, które mogłyby usprawnić ich kondycję. W artykule 1 zaznaczono: „gdy nieruchomości szpitalne pozbawione dotąd dość czynnej opieki, powiększej części są zaniedbane, opuszczone lub przynajmniej tak zawiadywane, że zbyt mały dochód Instytutowi czynią, Rada delegować będzie z grona swego Członków którzyby się udali na miejsce i każdą nieruchomość ile można najdokładniej poznać się starali, stan jej obec-

ny opisali i Radzie złożyli szczegółowy raport: o dochodzie, jaki dziś czyni, o ciężarach na niej ciążących o ulepszeniach i reparacjach niezbędnie potrzebnych, aby podnieść jej stan obecny”⁷⁰.

Poszukiwania dawnych funduszy szpitalnych (lata 1838–1842)

Trudno określić, kiedy dr W. Siekaczyński podjął pierwsze kroki zmierzające do weryfikacji funduszy po dawnych szpitalach-przytułkach, przysługujących nowej placówce. Z pewnością od początku swojej pracy na stanowisku naczelnego lekarza, czyli od 1836 roku, wykazywał duże zaangażowanie na rzecz zwiększenia środków do uruchomienia i prowadzenia szpitala. Aby ubiegać się o korzyści płynące z dawnych funduszy szpitalnych, musiał w pierwszej kolejności dotrzeć do zapisów, poświadczających ich istnienie. Zapewne zwrócił się wówczas do RG OID z prośbą o zgodę i rekomendację do podjęcia poszukiwań. W archiwaliach objętych kwerendą do niniejszej publikacji (w APCz, APL, AACz) nie odnalazłem dokumentu bezpośredniego zlecającego czy zezwalającego na takie działania. Jedyną przesłanką wydają się cytowane powyżej wytyczne, nadesłane do Częstochowy przez Radę Administracyjną. Wiadomo z późniejszych przekazów, że naczelny lekarz podjął kwerendy archiwalne w częstochowskim archiwum miejskim oraz w ówczesnym archiwum akt dawnych w Piotrkowie. Przyniosły one pozytywny skutek, o którym dr Siekaczyński poinformował w korespondencji z RG OID z dnia:

1. 9 listopada / 21 listopada 1839 roku

Podanie (raport nr 15) Naczelnego Lekarza Szpitala w Częstochowie do RG OID zawierające odpis wiarygodny aktu fundacji szpitala św. Jakuba z 1586 roku. miejsce przechowywania nieustalone

⁶⁷ APCz, zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 4 [*Akta w przedmiocie tradycji szpitala m. Nowej Częstochowy Szpitalowi m. Częstochowy*], k. 3v.

⁶⁸ A. Szklarz-Habrowski, *Szpital-przytułki Starej i Nowej Częstochowy...*, s. 57–60.

⁶⁹ M. Wyględowski, A.J. Zakrzewski, *Ochrona zdrowia w Częstochowie...*, s. 68; Wskazane działki niebawem zamieniono na posesję pod nr 130 i 131 przy tej samej ulicy, „z przyczyn zmiany rysu budowy szpitala”, Zob. APCz, zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 15 [*Dom po zwiniętym szpitalu w Nowej Częstochowie*], k. 3.

⁷⁰ APCz, zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 3 [*Okólniki, zarządzenia, instrukcje dla szpitala*], s. 43–44.

2. 23 lutego / 6 marca 1840 roku

Przełożenie Naczelnego Lekarza Szpitala w Częstochowie do RGOID z aneksami udowadniającymi istnienie szpitala św. Jakuba i wskazującymi jego fundusze, miejsce przechowywania nieustalone

Pozyskana w ten sposób wiedza o akcie erekcyjnym szpitala św. Jakuba z 1586 roku (poz. 1) oraz zapisie królowej Marii Kazimiery Sobieskiej z 1683 roku na wystawienie szpitala dla ubogich (poz. 2), umożliwiła dr. Siekaczyńskiemu zwrócenie uwagi władz centralnych na potrzebę weryfikacji i ewentualnej egzekucji praw szpitala do dawnych funduszy. Szczegóły i kolejność podjętych kroków jesteśmy w stanie zrekonstruować dzięki korespondencji, którą odszukałem w APŁ (zesp. 1, seria 1, sygn. 3196) i sprawozdaniu śledczemu z AACz (sygn. KK 146). Poniższe dokumenty, zaprezentowane w układzie chronologicznym, są przedmiotem niniejszej edycji.

3. 4 marca / 16 marca 1841 roku

Prośba Prezesa RGOID do Gubernatora Cywilnego Guberni Kaliskiej o zarządzenie śledztwa w sprawie tożsamości instytucji oraz gruntów i placów własności zakładu dobroczynnego.

APŁ, zesp. 1, seria 1, sygn. 3196, k. 167–168

4. 29 marca 1841 roku

Zawiadomienie Konsystorza Generalnego Kaliskiego do Rządu Gubernialnego Kaliskiego o wyznaczeniu delegowanego duchownego do przeprowadzenia śledztwa funduszków szpitala św. Jakuba.

APŁ, zesp. 1, seria 1, sygn. 3196, k. 157

5. 13 maja / 25 maja 1841 roku

Prośba RGOID do Gubernatora Cywilnego Guberni Kaliskiej o wszczęcie postępowań wyjaśniających treść zapisów przesłanych przez Naczelnego Lekarza Szpitala w Częstochowie oraz wprowadzenie go na drogę urzędową.

APŁ, zesp. 1, seria 1, sygn. 3196, k. 159–160

6. 21 maja / 2 czerwca 1841 roku

Sprawozdanie z pobytu delegowanych do Częstochowy w sprawie przeprowadzenia śledztwa w celu wykrycia dawnych funduszy należących do szpitala św. Jakuba.

AACz, sygn. KK 146, k. [61, 63, 62]

7. 7 kwietnia / 19 kwietnia 1842 roku

Sprawozdanie Komisarza Obwodu Wieluńskiego z wyników śledztwa funduszków szpitala św. Jakuba w Częstochowie.

APŁ, zesp. 1, seria 1, sygn. 3196, k. 165–166, 169

Działania podjęte przez dr. Siekaczyńskiego w celu odzyskania i windykacji funduszy dawnych szpitali-przytułków, można łączyć z drugim okresem działalności sióstr mariawitek w Częstochowie. Jak w latach 70. XVIII wieku, teraz znów chodziło o nieruchomości należące uprzednio do szpitala-przytułku św. Jakuba. Nie wiadomo, kiedy konkretnie nastąpiło wznowienie częstochowskiego domu zakonnego mariawitek. Dokonała tego jeszcze przełożona wileńska Marianna Jankowska, uznając, że pierwotna darowizna paulińska nie została anulowana. Pierwsza wzmianka mówiąca o dwóch zakonnicach przebywających w mieście, pochodzi z 1820 roku⁷¹. Według W. Właźlaka reaktywacja domu klasztorowego nastąpiła w 1825 roku dzięki wsparciu duchowieństwa diecezjalnego, które pozyskało od władz centralnych i wojewódzkich fundusze na rzecz utrzymania domu i sióstr w mieście⁷².

Badacze, którzy dotychczas zgłębiali dzieje częstochowskiego zgromadzenia, podają rozbieżne informacje o nieruchomościach, które zajmowały wówczas siostry. Według Jacka Grackiego związki mariawitek z kościołem św. Jakuba datuje się od roku

⁷¹ P. Stefaniak, *Dzieje Sióstr Mariawitek w Częstochowie (1774–1864)*, „Almanach Historyczny” 2015, t. 17, z. 2, s. 107.

⁷² W. Właźlak, *Dzieje Zgromadzenia Mariae Vitae, czyli mariawitek, w Częstochowie (1786–1864)*, „Ziemia Częstochowska” 2009, t. 36, s. 161–162.

1837, w którym nastąpiło przekazanie do wieczystego użytkowania domu nr 29 wraz z zabudowaniami i ogrodem. Do tego czasu mariawitki zajmowały dom nr 599 w Nowej Częstochowie, oddany im przez paulinów⁷³. Piotr Stefaniak informuje, że zakonnice w kwietniu 1838 roku podjęły starania o przekazanie na ich rzecz własności kościoła św. Jakuba, pozostającego w dobrach paulinów. Samo wprowadzenie do zabudowań kościoła św. Jakuba nastąpiło w listopadzie 1838 roku⁷⁴. Najjaśniej zdążenia rekonstruuje ks. W.P. Właźlak, który stara się rozgraniczyć informacje o domu zakonnym od świątyni, którą siostry chciały dysponować. Według niego jeszcze w 1835 roku mariawitki poszukiwały siedziby, korzystając z wynajętego domu (nie wskazał właściciela). Wtedy podjęły działania na rzecz zakupu własnego lokum, chcąc osiąść u podnóża Jasnogórskiego. Rozwały zakup prywatnego domu Józefa Wajszkyckiego, przy ul. św. Barbary 97, lecz po ocenie kosztów odstąpiły od tego zamiaru. Finalnie dzięki wstawiennictwu biskupa kujawsko-kaliskiego władze carskie przekazały mariawitkom „dom nieopodal kościoła św. Jakuba”⁷⁵. Czy był to budynek stojący na gruncie dawnego szpitala-przytułku św. Jakuba może wykazać dopiero osobne studium archiwalne, przeprowadzone w źródłach dotyczących działalności mariawitek w Częstochowie.

Także starania dr. Siekaczyńskiego o weryfikację i egzekucję majątku po szpitalu-przytułku św. Jakuba przyniosły początkowo pewien skutek. Możliwością powiększenia funduszy nowo powstałego szpitala miejskiego zainteresował się prezes RG OID Józef Lubowidzki. W marcu 1840 roku zwrócił się do Gubernatora Cywilnego Guberni Kaliskiej z prośbą o zarządze-

nie śledztwa, podkreślając, że dokumenty nadestane przez dr. Siekaczyńskiego dowodzą, jak „ubogi z siebie szpital nie jest nawet w posiadaniu tego wszystkiego co do jego własności należy – i że takowa obcym wpływem jest zakwestionowaną”. W piśmie prezes Lubowidzki nie sprecyzował, na kogo konkretnie, kierowane są podejrzenia o zabór dawnego majątku szpitalnego. Można to wywnioskować z treści kolejnego dokumentu prezentowanego w niniejszej edycji (poz. 4).

15/27 marca 1841 roku Rząd Gubernialny Kaliski wydał odezwę zarządzającą śledztwo dotyczące „posiadanych przez XX Paulinów funduszy Szpitala S-go Jakuba”, zlecając jego wykonanie komisarzowi obwodu wieluńskiego – Fryderykowi Augustowi Goleńskiemu. Władza kościelna reskryptem Konsystorza Piotrkowskiego potwierdziła te zarządzenia, desygnując na komisarza duchownego ks. Józefa Brzezińskiego (poz. 4). Po wcześniejszym dogadaniu terminu, komisarze spotykali się w Częstochowie 2 czerwca 1841 roku. Na współpracownika wskazywał dr. Siekaczyńskiego jako „gorliwego o pomnożenie pożytków dla szpitala w Częstochowie” (poz. 5).

Wezwany do czynności śledczych dr. Siekaczyński oświadczył delegowanym, że prócz dokumentów przesłanych RG OID wyszukał jeszcze inne świadectwa egzystencji w Częstochowie dawnych szpitali. Nadmieniał także, że odnalezione zakłady opiekuńcze posiadały rozmaite fundusze w postaci gruntów i domów, zapisywanych przez mieszczan częstochowskich. Wezwany nie sprecyzował, jakie szpitale były przedmiotem jego ustaleń. Komisarze przyjęli zeznania dr. Siekaczyńskiego do sprawozdania, po czym przeszli do tematu funduszy po szpitalu-przytułku św. Jakuba. Weryfikacja aktów urzędowych tej fundacji miała nastąpić w księgach ich oblatowania.

Na podstawie zapisów zweryfikowanych w częstochowskich księgach wójtowskich, potwierdzono akt donacji uczynionej na rzecz kościółka i szpitala św. Jakuba przez Jakuba Zalejskiego w 1586 roku. Śledczy podkreślili, że udostępniono im oryginalny dokument

⁷³ J. Gracki, *Dzieje kościoła i szpitala św. Jakuba w Częstochowie...*, s. 479. Brak kompleksowego opracowania historycznych systemów numeracji posesji i gruntów Częstochowy uniemożliwia ich identyfikację topograficzną w przestrzeni miasta.

⁷⁴ P. Stefaniak, *Dzieje Sióstr Mariawitek w Częstochowie...*, s. 111.

⁷⁵ W. Właźlak, *Dzieje Zgromadzenia Mariae Vitae, czyli mariawitek, w Częstochowie...*, s. 162.

z „własnoręcznym podpisem Zaleyiskiego” (poz. 6). Podobnie uczyniono z aktem odnowienia fundacji, zgłoszonym do tychże ksiąg przez Waleriana Borczyńskiego w 1642 roku – pełnomocnika prowincjała paulinów o. Andrzeja Gołdonowskiego. Wnioski płynące z analizy dokumentów ujęto w kolejne punkty, potwierdzając tym samym fakt istnienia niegdyś szpitala św. Jakuba, dysponującego uposażeniem w gruntach i czynszach.

Aby ustalić wielkość tych funduszy, pogłębiono kwerendę w drugiej z wykorzystywanych ksiąg wójtowskich, rozpoczynającej się od roku 1640. Wszystkie donacje, które odszukano i odpisano do sprawozdania (poz. 6), nastąpiły w niewielkich odstępach czasowych, w obrębie jednego roku. Przekazywano sumy od 75 zł do 113 zł z rocznym procentem od 5 do 12 zł, najczęściej w formie wyderkaflu. Ofiarodawcy gwarantowali szpitalowi dochód na niezbędne reparacje oraz utrzymanie co najmniej trzech chorych. Osobne kwoty przekazano na wynagrodzenie nadzorczy zakładu, nazwanego „provizorem szpitalnym”. Wszystkie zapisy pochodziły od mieszczan lokujących przekazywane kwoty na swoich nieruchomości (ogrodach, łakach i połach uprawnych).

W sprawozdaniu ze śledztwa delegowani wymienili tytuły wykorzystanych jednostek archiwalnych, ich chronologię oraz numery kart/stron, na których znaleźli zapisy szpitalne. Odnalezione wzmianki streszcili, wprowadzając podział na majątek zapisany na rzecz szpitala św. Jakuba w gruntach i czynszach. Dzięki szczegółom zawartym w sprawozdaniu sporządzonym przez komisarzy mamy rzadką możliwość wglądu w archiwalia, które dziś nie istnieją. Szczególnie cenna jest możliwość zapoznania się z rejestrami odczytanymi z częstochowskich ksiąg miejskich (wójtowskich) oraz księgi grodzkiej piotrkowskiej w ówczesnym archiwum akt dawnych w Piotrkowie⁷⁶. Na podstawie dwóch edytowanych w niniejszej pracy do-

kumentów (poz. 3, 6) można stwierdzić, że delegowani do „dokładnego śledztwa celem wykrycia funduszków do Szpitala niegdyś S. Jakuba w Częstochowie należnych” (poz. 6), odbyli kwerendę w zasobie:

1. archiwum urzędu miejskiego w Częstochowie

bez wskazania lokalizacji, dysponującym:

a. księgą wójtowską: *Acta eutionium Civilium aedvocatiale Civitas Czestochoviensis inceptae anno 1582* (obecnie niezachowaną),

b. księgą wójtowską: *Acta eutionium Civilium aedvocatiale Civitas Czestochoviensis inceptae anno 1640* (obecnie niezachowaną)⁷⁷,

2. archiwum klasztoru paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie

mieszczącym się w siedzibie zakonu na Jasnej Górze, które posiadało:

a. *Spis funduszków duchownych w roku 1818 sporządzony* (obecnie w AJG pod sygn. 755),

b. *Acta Conventus Clari Montis Czestochoviensis od roku 1657* (obecnie w AJG pod sygn. 534),

3. archiwum akt dawnych w Piotrkowie

mieszczącym się na zamku w Piotrkowie⁷⁸, które posiadało:

a. księgi grodzkie piotrkowskie z XVII wieku (obecnie niezachowane).

Porównanie przepisanych przez komisarzy w sprawozdaniu adnotacji z ksiąg wójtowskich z sumariuszami dokumentów parafii św. Zygmunta (obejmujących fundusze szpitalne) wykazało wiele rozbieżności i pominieć⁷⁹. Sumariusz zachowany dla funduszy parafii

⁷⁶ R. Jaworski, *Archiwum Akt Dawnych w Piotrkowie i archiwalia piotrkowskie w świetle korespondencji Erazma R. Goldmana z Romualdem Hubem (1870–1876)*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2016, t. 17, cz. 2, s. 92, 108–109.

⁷⁷ Zob. T.A. Nowak, *Częstochowa i jej mieszkańcy w świetle wypisów z najstarszej księgi wójtowskiej Częstochowy z lat 1582–1605*, „Ziemia Częstochowska” 2013, t. 39, s. 51.

⁷⁸ R. Jaworski, *Archiwum Akt Dawnych w Piotrkowie i archiwalia piotrkowskie...*, s. 96.

⁷⁹ AJG 1514, *Summarium Generale Documentorum Ecclesiae Parochialis ac Conventui Vetero Czestochoviensi servientium Anno Do-*

św. Zygmunta w AJG dużo obszerniej relacjonuje zapisy oblatowane w księgach wójtowskich. Wymienia nazwy nieruchomości, na których zapisano darowiznę z podaniem dokładnej lokalizacji przez wskazanie sąsiedztwa. Nie wszystkie personalia darczyńców pokrywają się w obu przekazach. Najistotniejsze jednak, że porównanie źródeł wykazało pomyłkę roku, który komisarze podali jako 1640 dla wszystkich darowizn. Uwzględniając fakt, że zapisy dokonane musiały być po restytucji fundacji, czyli najwcześniej w 1642 roku, uzyskujemy pewność, że przekaz z sumariusza jest prawidłowy. Pomyłka śledczych powstała zapewne poprzez mechaniczne powielenie roku 1640, od którego rozpoczynała się księga, w której zapisano oblaty.

Językiem zapisów sumariusza jest łacina, zaś w sprawozdaniu ze śledztwa komisarze przytaczają rejestry w języku polskim. Być może jest to kolejny powód rozbieżności, które powstały przy tłumaczeniu treści oryginału. Dlatego też zapisom legacji, poczynionych w 1642 roku na rzecz szpitala św. Jakuba, oraz sumom przekazanych przez królową Marię Kazimierę na rzecz budowy nowej placówki, poświęcić należy osobne badania. Należałoby zestawić i porównać kolejne wpisy, zachowane w dwóch przekazach, poddając je analizie i interpretacji. Być może udało by się również zrekonstruować topografię nieruchomości wymienionych w zapisach, co nie jest zadaniem łatwym.

Przed zidentyfikowaniem opisanych w księgach wójtowskich nieruchomości stanęli również komisarze w czerwcu 1841 roku. Próba zakończyła się niepowodzeniem, co skwitowano stwierdzeniem, że „delegowani nie byli w stanie wyśledzić gdzie są rzeczzone grunta oraz co się stało z powyższymi kwotami na rzecz szpitala”. W zaistniałej sytuacji zdecydowano udać się do formalnego dysponenta zysków z dawnych funduszy szpitala św. Jakuba, jakim od czasów odnowienia fundacji przez o. A. Gołdonowskiego powinien być klasztor jasnogórski. W delegacji, któ-

ra udała się do samego prowincjała klasztoru, z niewiadomych przyczyn zabrakło dr. Siekaczyńskiego. Być może został wykluczony na życzenie komisarzy Brzezińskiego i Goleńskiego jako nierównorzędny uczestnik śledztwa, być może sam zrezygnował. Pewne światło na tę okoliczność rzuca sformułowanie „nieobecność w miejscu niektórych osób powołanych do śledztwa była powodem, że czynność ta od razu skończoną nie była”, którego użył komisarza Goleński, zamykając śledztwo (poz. 7).

Na Jasnej Górze śledczy przyjęci zostali przez najwyższe władze klasztoru: prowincjała Aleksego Cissowskiego, przeora Teodora Miernikiewicza i wiceprzeora Eustachego Hawelskiego. Na zadane pytania dotyczące wiedzy o szpitalu św. Jakuba i jego majątku, zakonnicy stwierdzili, że „żadnej wiadomości nie mieli i niemają ażeby w Częstochowie exystował kiedy szpital S. Jakuba, albowiem jak każdemu wiadomo szladu nawet z tego szpitala dziś nie ma”. Powoływanie się na wiedzę powszechną w tym zakresie było o tyle nieskuteczne, że nie zniechęciło śledczych do zadawania dalszych, bardziej szczegółowych pytań. Pewność o istnieniu szpitala św. Jakuba z własnymi funduszami komisarze posiadli na podstawie własnych ustaleń, dokonanych na początku śledztwa.

Wobec tego dalsze wyjaśnienia skupiły nie na kościele św. Jakuba i gruntach istniejących wokół niego, co do których istniało podejrzenie, że pierwotnie mogły służyć fundacji szpitalnej. Repliką na tak postawioną tezę było wskazanie przez prowincjała na proboszcza częstochowskiego jako dotychczasowego dysponenta kluczy do kościoła św. Jakuba, od 1839 roku należących do sióstr mariawitek. Co do gruntów będących własnością Jasnej Góry paulini zadeklarowali, że w tej części miasta nie posiadają żadnych nieruchomości, a właścicielem placów wokół kościoła św. Jakuba, wedle ich wiedzy, jest magistrat. Również przywołanie postaci pierwotnego fundatora szpitala Jakuba Zaleyskiego nie wywołała u zakonników skojarzeń, mogących wnieść nową wiedzę do śledztwa.

mini 1803. *Conscriptum*, [w:] *Akta dotyczące kościoła ś. Zygmunta i konwentu w Częstochowie, 1474–1865*, k. 5–7.

Jedynym wątkiem, który udało się śledczym rozwinąć w rozmowie z zakonnikami, była fundacja królowej Marii Kazimiery Sobieskiej, opiewająca na sumę 12 000 zł, z 1683 roku, przekazanych na budowę szpitala i utrzymanie w nim chorych. Komisarze przedstawili paulinom trzy oryginalne kwity z lat 1685, 1689 i 1690, potwierdzające odbiór procentów od kapitału darowanego przez królową od rodziny Męcińskich. Niestety, z protokołu śledczego nie wynika, skąd delegowani mogli posiadać owe kwity i dlaczego je wykorzystali podczas wizyty w klasztorze. Aby wyjaśnić szczegóły funduszu, prowincjał posłużył się dwoma księgami przyniesionymi z archiwum klasztorowego. Z pierwszej wynikało, że suma przekazana przez donatorkę została lokowana na wsi Rodziały jako wieczysty fundusz z oprocentowaniem. Drugi zapis informował, że procent od ofiarowanej fupy paulini przeznaczili na odprawianie cotygodniowej mszy świętej w intencji ofiarodawczyni oraz utrzymanie ośmiu ubogich do posługi kościelnej. Widać, że te wyjaśnienia musiały usatysfakcjonować śledczych, skoro na tym zakończyli treść sprawozdania (poz. 6).

Dlaczego nie podjęto próby wyjaśnienia wątpliwości związanych z prawami do kościoła św. Jakuba oraz leżących wokół niego gruntów? Podczas wizyty na Jasnej Górze padła sugestia, aby z proboszczem częstochowskim – dotychczasowym dysponentem praw do kościoła św. Jakuba – wyjaśniać zaszłości i zidentyfikować poszukiwane fundusze szpitalne. Nie podjęto również próby ustalenia, na jakiej podstawie magistrat był w posiadaniu placów otaczających kościół św. Jakuba, czy były to jedynie grunty przekazane miastu podczas wytyczania Alei Panny Maryi w 1826 roku. Wreszcie, dlaczego nie zwrócono się do sióstr mariawitek, aby przedstawiły dokumenty, na podstawie których weszły w posiadanie nieruchomości przy kościele św. Jakuba. Takie działania mogły być zaplanowane jako dalsze kroki komisarzy w postępowaniu śledczym. Niestety, nie doszły do skutku, gdyż zdecydowano się na zamknięcie śledztwa.

IV faza reform (od 1842 roku). Odstąpienie od egzekucji funduszy szpitala św. Jakuba. Wznowienie poszukiwań przez szpital św. Benedykta

Okoliczności odstąpienia od roszczeń do dawnych funduszy szpitalnych naświetla ostatni edytowany dokument – jedyny pochodzący z 1842 roku, który porusza sprawę śledztwa szpitalnego (poz. 7). Z jego treści wynika, że dalsza egzekucja praw szpitala częstochowskiego do dawnych funduszy została wstrzymana z polecenia komisarza obwodu wieluńskiego – Fryderyka Augusta Goleńskiego. Jako główny wykonawca śledztwa i przedstawiciel strony państwowej, poinformował Rząd Gubernialny Kaliski o negatywnym efekcie dotychczasowych działań. Prócz ustalenia, że szpital istniał i posiadał fundusze w gruntach i czynszach, nie udało się zlokalizować nieruchomości, z których płynąć miały zyski z wyderkałów. W piśmie stwierdził, że: „upływ kilku wieków, ciągłe prawie zaburzenia w kraju, zmiany tylokrotne rządów – zmiany nomenklatur gruntów – często powtarzane przemiany właścicieli domów [...], czynią [dalsze śledztwo] niepodobnem, nieużytecznem a nawet że tak powiem niesprawiedliwem”.

Sugestia wyrażona przez F.A. Goleńskiego dotycząca zakończenia śledztwa nie była jednoznaczna. Komisarz poinformował Rząd Gubernialny Kaliski, że niezamknięta pozostaje kwestia darowizny królowej Marii Kazimiery, co do której klasztor jasnogórski starał się udowodnić fakt lokowania kwoty jako wieczystego funduszu na dobrach Rozdziały. Nie udało się zweryfikować, czy rzeczywiście procent od niego był przeznaczony na działania zgodne z wolą ofiarodawczyni. Nie uruchomiono przecież szpitala, w którym utrzymywani mieli być ubodzy. Korzyści w praktyce zapewniły utrzymywanie i udzielanie jałmużny ośmiu ubogim, ale nie w nowym szpitalu, a w czasie posługi kościelnej. Ta znacząca rozbieżność nie została wyartykułowana ani podczas wizyty śledczych na Jasnej Górze, ani w sprawozdaniu rozwiązującym śledztwo.

Kontynuowanie śledztwa w dotychczasowym gronie było niemożliwe również z powodu przeniesienia doktora Walentego Siekaczyńskiego. Wiadomo, że zrezygnował wówczas z funkcji naczelnego lekarza szpitala częstochowskiego i przeniósł się do Radomia. Tam otrzymał stanowisko lekarza powiatowego. W dowód uznania i wdzięczności mieszkańcy Częstochowy przygotowali dla wieloletniego gospodarza i opiekuna miejscowego szpitala pamiątkowy pierścień⁸⁰. Także w dziedzinie organizacji szpitalnictwa rok 1842 przyniósł bardzo ważne zmiany. Ustawą wydaną 18 lutego/2 marca 1842 roku definitywnie rozdzielono opiekę społeczną od szpitalnictwa. Dokładna specyfikacja, którą zawarto w ustawie, podzieliła zakłady na: szpitale dla chorych, instytuty dla głuchoniemych, instytuty dla ślepych, domy schronienia dla starców i kalek, ochronki dla małych dzieci, domy przytułku dla włóczęgów i żebraków zdolnych do pracy, domy przytułku dla nawróconych kobiet upadłych, domy wychowania sierot – dzieci opuszczonych i zaniedbanych. W dokumencie odniesiono się do kwestii organizacyjnych, określając wygląd budynków szpitalnych i ich lokalizację, personel lekarski, pomocniczy. Także profil RGÖID i poszczególnych RSZO został zmodyfikowany. Rozszerzono ich składy o przedstawicieli – dla Rady Głównej – Głównego Inspektora Służby Zdrowia, dla Rad Szczegółowych – Naczelnego Lekarza⁸¹.

Dodatkowym, choć niezwykle istotnym ustaleniem wynikającym z analizy edytowanych dokumentów, jest możliwość określenia przyczyn i daty nadania szpitalowi miejskiemu w Częstochowie imienia św. Benedykta. Wielokrotnie już postulowano potrzebę uporządkowania wiedzy o chronologii wezwań – św. Benedykta i Najświętszej Maryi Panny, noszonych przez często-

chowski szpital miejski⁸². Główne wątpliwości dotyczyły powodów i okoliczności nadania szpitalowi imienia św. Benedykta. Najstarsze dokumenty z okresu powołania RSZO nie posługiwały się określeniem „szpital św. Benedykta”. Wezwanie to nie zostało również zanotowane w korespondencji powstałej po oddaniu do użytku nowego gmachu szpitala w 1838 roku, jak twierdziła Elżbieta Mazur⁸³. Także w 1840 roku, który zdaniem D. Lewandowskiej był momentem nadania szpitalom w Królestwie Polskim wezwań pochodzących od imion świętych, patronujących dniom poświęcenia lub otwarcia placówki, takie nadanie nie nastąpiło⁸⁴. Pierwsze pisma kierowane do RSZO „szpitala św. Benedykta w Częstochowie”, pojawiają się w archiwaliach w drugiej połowie 1846 roku. Ta data ma umocowanie w akcie normatywnym, który wydała Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych 26 stycznia/7 lutego 1846 roku, kierowanym do wszystkich Rządów Gubernialnych Królestwa Polskiego. Jest w nim mowa o decyzji, na mocy której wszystkie bezimienne zakłady dobroczynne w kraju mają przyjąć za patrona świętego, którego wspomnienie obchodzono w dniu poświęcenia lub otwarcia danej placówki. Dla częstochowskiego szpitala w praktyce była to data 11 marca, pod którą ustanowiono w 1835 roku RSZO. Wezwanie Najświętszej Maryi Panny szpital otrzymał w 1854 roku⁸⁵.

Sprawa przydatności zapisów funduszowych należących do niegdysiejszych szpitali Starej i Nowej Częstochowy powróciła na karty korespondencji urzędowej RSZO z nowo powołanymi organami centralnymi, administrującymi szpitalem św. Benedykta w 1856 roku. Przydatności funduszy do bieżącego finansowania próbowała ponownie udowodnić nowa

⁸⁰ S.T. Sroka, *Walenty Józef Siekaczyński*, [w:] IPSB, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/walenty-jozef-siekaczynski>, data dostępu 10.03.2021.

⁸¹ M. Pękowska, *Opieka państwowa w Królestwie Polskim do 1870...*, s. 82.

⁸² M. Wyględowski, A.J. Zakrzewski, *Ochrona zdrowia w Częstochowie...*, s. 79.

⁸³ E. Mazur, *Szpital w Królestwie Polskim w XIX wieku...*, s. 170.

⁸⁴ D. Lewandowska, *Organizacja opieki i pomocy społecznej oraz dobroczynność w Królestwie Polskim...*, s. 205.

⁸⁵ W. Szczepański, *Szpital Starej i Nowej Częstochowy, „Nad Wartą” 1966*, nr 1, s. 4.

Rada Opiekuńcza Zakładów Dobroczynnych Powiatu Wieluńskiego. Przesłała zarządcy szpitala kopię wyciągu tychże funduszy, legowanych na szpitalu-przytułki św. Zygmunta, św. Jakuba i św. Barbary. Wydała dyspozycję, „aby tenże wykaz przejrawszy i z wszelką dokładnością porównawszy z miejscowością, przekonała się [rada częstochowskiego szpitala], czyli realności i zapisy wykazem tym objęte, włączone zostały do funduszków obecnego Szpitala, które by zaś pominęte te były wyjaśnić dlaczego – w czym posiadaniu i na jakiej zasadzie pozostają”⁸⁶. Poznanie efektu tych zabiegów wymaga podjęcia dalszych badań znacznie wychodzących poza chronologię niniejszego artykułu.

Badania nad śledztwem dawnych funduszy szpitalnych przeprowadzonym w 1841 roku

Temat śledztwa dr. Walentego Siekaczyńskiego nad funduszami dawnych szpitali częstochowskich podjął jako pierwszy Władysław Szczepański⁸⁷. W artykule popularyzatorskim, który opublikowano w czasopiśmie regionalnym „Nad Wartą” w 1966 roku, autor przywoływał treść raportu naczelnego lekarza częstochowskiego szpitala z 1841 roku. Dokument miał znajdować się w zbiorach Archiwum Wojewódzkiego Oddział w Częstochowie (obecnie Archiwum Państwowe w Częstochowie), w aktach szpitala w Częstochowie (obecnie zesp. 14). Niestety, nie została wskazana żadna konkretna jednostka archiwalna, nie podano również jej tytułu, sygnatury ani strony, na której znaleziono dokument. Wykaz informacji zaczerpniętych z raportu, autor poprzedził konstatacją, że „dr Siekaczyński walczył z wielkimi trudnościami przy zarządzaniu szpitalem. By nakłonić Radę Miejską do przydzielenia większych dotacji na rzecz szpitala, a może również aby pobudzić większą ofiarność mieszczan, wyszukał

dane historyczne o poprzednich szpitalach-przytułkach, uwzględniając głównie fundacje i ofiary na rzecz szpitali, jak i podkreślając stałe ich uposażenie przez poprzednie władze miejskie, czy kościelne”⁸⁸. Raport dr. Siekaczyńskiego miał zdaniem W. Szczepańskiego zawierać informacje o sześciu dawnych częstochowskich fundacjach szpitalnych, które wyszukane zostały podczas śledztwa, mianowicie:

1. św. Barbary z XVI wieku,
2. św. Jakuba z 1586 roku dokonanej przez szlachcica Jakuba Zaleyskiego,
3. św. Ducha istniejącej niedaleko kościoła św. Zygmunta,
4. św. Zygmunta z 16 kwietnia 1627 roku małżonków Piotra i Jadwigi Gryzichów,
5. św. Krzyża z 1780 roku, którego budowę zainicjował ks. Władysław Nieciński,
6. królowej Marii Kazimiery Sobieskiej z 1683 roku w postaci 12 000 zł na wybudowanie szpitala i utrzymanie w nim chorych.

Kwerenda archiwalna, którą przeprowadziłem w Aktach Szpitala w Częstochowie (APCz, zesp. 14) we wszystkich jednostkach obejmujących chronologicznie rok 1841 (sygn. 1–17), kilku późniejszych (sygn. 18–38) oraz tematycznie związanych (sygn. 35), nie wykazała istnienia tam raportu wskazanego przez W. Szczepańskiego. Na dokument natrafiłem niespodziewanie, przeprowadzając kwerendy w zasobie Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej. W zbiorze ksiąg konsystorskich pod sygnaturą KK 146 przechowywane są dokumenty dotyczące Zgromadzenia Sióstr Mariawitek i ich kościoła pw. Imienia Maryi w Częstochowie. Tam też na kartach oznaczonych numeracją 61, 63, 62 (księga nie posiada jednorodnej paginacji) umieszczono sprawozdanie z pobytu delegowanych do Częstochowy w sprawie przeprowadzenia śledztwa do wykrycia dawnych funduszy należących do szpitala św. Jakuba z 21 maja/2 czerwca 1841 roku. Okazało się jednak, że

⁸⁶ APCz, zesp. 14, sygn., sygn. 30, s. 195.

⁸⁷ Zob. J. Brzezińska, *Odszedł wybitny historyk farmacji – doc. dr hab. Władysław F.A. Szczepański*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2010, t. 55, z. 2, s. 249–252.

⁸⁸ W. Szczepański, *Z proboszczem zatarg o szpital*, „Nad Wartą” 1966, nr 1, s. 4.

szczegóły odczytane w dokumencie nie pokrywają się z treścią przytoczoną przez W. Szczepańskiego. Sprawozdanie ze śledztwa sporządzili delegowani komisarze ks. J. Brzeziński i F.A. Goleński, a dr Siekaczyński był dodatkowym uczestnikiem śledztwa. Ponadto nazwy fundacji szpitalnych, które zdaniem W. Szczepańskiego miał wyszukać dr Siekaczyński, nie zostały wymienione w odnalezionym sprawozdaniu.

Nasuwa to pytanie, czy dokument, który znajduje się w AACz, jest tym, z którego korzystał autor artykułu popularyzatorskiego? Skąd wzięty się informacje o istnieniu szpitala-przytułku św. Krzyża i św. Ducha? Nie wymieniono ich przecież w sprawozdaniu z 1841 roku ani w żadnym innym źródle historycznym, istniejącym w obiegu naukowym. Być może autor korzystał z innego wcześniejszego raportu, który sporządził sam dr Siekaczyński jeszcze przed rozpoczęciem śledztwa. Wiadomo przecież o wzmiankach historycznych dotyczących dawnych fundacji szpitalnych, które naczelny lekarz wysyłał władzom zwierzchnim w 1839 roku (poz. 1, 2), których oryginały nie zostały zlokalizowane. Jednak rok 1841 jako data powstania interesującego raportu jest przez W. Szczepańskiego konsekwentnie powtarzana. Stąd z dużym prawdopodobieństwem należy przypuszczać, że artykuł wspomina raport, edytowany w niniejszej pracy, który pozostaje w zbiorach AACz. Wszystko wskazuje na to, że W. Szczepański podał błędną lokalizację dokumentu, myląc się przy rekonstrukcji jego rzeczywistej treści.

W księgach konsystorza piotrkowskiego poświęconych mariawitom obok poszukiwanego raportu z 1841 roku odnalazłem dwa maszynopisy, które włączono do zbioru akt⁸⁹. Pierwszy zawierał treść sprawozdania z 1841 roku, drugi jest transliteracją rękopiśmiennego opisu wizyty dziekańskiej w parafii staroczęstochowskiej z 1820 roku. Istnienie maszynopisów było dowodem pracy, którą wykonano nad odczytaniem dwóch wybranych dokumentów z całego zbioru przechowywanego w tej jednostce archiwalnej. Ponadto w opisie

wizyty dziekana częstochowskiego (drugim maszynopisie) wymieniona zostaje kaplica cmentarna św. Krzyża. Nie pojawia się ona w raporcie z 1841 roku, a przytoczona zostaje w artykule W. Szczepańskiego. Analiza treści tego dokumentu wykazała, że artykuł W. Szczepańskiego powstał na bazie tychże maszynopisów. Artykuł W. Szczepańskiego nie oddaje zatem wiernie treści podanych przez dr. W. Siekaczyńskiego w raporcie z 1841 roku. Wprowadza w błąd, sugerując, że w mieście istniały szpitale św. Krzyża i św. Ducha, których istnienie udokumentować miał naczelny lekarz częstochowski w 1841 roku. Tymczasem informacje zaczerpnięte z maszynopisów z AACz zostały skompilowane dla potrzeb artykułu z faktografią podaną w opracowaniach Stefana Krakowskiego i Juliusza Brauna⁹⁰. W artykule W. Szczepańskiego przedstawione błędnie zostały jako ustalenia dokonane przez doktora Siekaczyńskiego, wymienione w raporcie śledczym w 1841 roku.

Prośba Prezesa Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych do Gubernatora Cywilnego Guberni Kaliskiej o zarządzenie śledztwa w sprawie tożsamości instytucji oraz gruntów i placów własności zakładu dobroczynnego, 4 marca/16 marca 1841 roku

APŁ, zesp. 1, seria 1, sygn. 3196, k. 167–168

[k. 167]

Prezes Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych

[do]

JW. Fügel Adjutanta Pułkownika [Kazimierza Stanisława] Trębickiego

p.o. Gubernatora Cywilnego Guberni Kaliskiej

Pan Siekaczyński Naczelny Lekarz Szpitala w Częstochowie przy podaniu z d. 9/21 listopada 1839 r. N 15 nadesłał Radzie Głównej w odpisie wierzytelnym Akt

⁸⁹ AACz, sygn. KK 146, s. [1–6].

⁹⁰ S. Krakowski, *Służba zdrowia i dobroczynność w Starej Częstochowie do połowy XVIII wieku*, „Archiwum Historii Medycyny” 1959, t. 21, z. 3–4, s. 182; J. Braun, *Częstochowa: rozwój urbanistyczny i architektoniczny*, Warszawa 1959, s. 27, 33.

z roku 1586 fundacji Szpitala Św. Jakuba w Częstochowie dziś nieeksystującego.

Następnie tenże Naczelny Lekarz w celu powiększenia śladów i wiadomości o funduszach Szpitala w Częstochowie przy przełożeniu z dn. 23 Lutego/ 6 marca 1840 r. N 16 złożył trzy anexa udowadniające istnienie w tymże mieście Szpitala S. Jakuba tudzież wykazujące fundusze do tegoż szpitala należące.

Produkowane zapisy i dokumenta zdają się dowodzić że ubogi z siebie szpital Częstochowski nie jest nawet w posiadaniu tego wszystkiego co do jego własności należy – i że takowa obcym wpływem jest zakwestionowaną. Zachodzi więc potrzeba ścisłego poszukiwania aby uposażenie Szpitala do swego źródła powrócić mogło.

[k. 168]

Z tego powodu dołączając przy niniejszem pomienione przełożenie Siekaczyńskiego Naczelnego Lekarza wraz ze wszelkimi annexami – mam honor prosić JW. Pana abyś za śladem przesyłających się dowodów i objaśnień zarządzić raczył śledztwo na miejscu dla przekonania się czyliby takowe nie przyprowadziło do pewnych wyobrażeń o tożsamości instytucji oraz gruntów i placów i tym podobnych własności zakładu dobroczynnego i o skutku Radę Główną zawiadomić raczył.

Radca Stanu Prezes

[Józef] Lubowidzki

Zawiadomienie Konsystorza Generalnego Kaliskiego do Rządu Gubernialnego Kaliskiego o wyznaczeniu delegowanego duchownego do przeprowadzenia śledztwa funduszków szpitala św. Jakuba, 29 marca 1841 r.

APŁ, zesp. 1, seria 1, sygn. 3196, k. 157

Działo się w Kaliszu dnia 29 M[iesi]ca Marca 1841 r.
Konsystorz Jeneralny Kaliski

Do

Rządu Gubernialnego Kaliskiego

Na odezwę Rządu Gubernialnego z d. 15/27 b. m.
i r. Nro 17136/4870 odpowiadając Konsystorz Jene-

ralny ma zaszczyt zawiadomić Go iż do mającej się odbyć czynności w przedmiocie wysłedzenia posiadanych przez XX Paulinów funduszków Szpitala Sgo Jakuba w Częstochowie wyznaczony został x. Józef Brzeziński Dziekan Częstochowski Proboszcz w Kłomnicach – Oco pod datą dzisiejszą wezwany został Konsystorz foralny Piotrkowski iżby rzeczzonego X Brzezińskiego wcześniej zawiadomił i poinformował, aby ten za zgłoszeniem się Delegowanego Cywilnego w terminie oznaczonym był w możności i znajdować się w miejscu w Częstochowie i gotów czynności dopełnić a którego wyznaczenie zechce Rząd Gubernialny delegowanego Cywilnego zawiadomić, iżby ten zniósł się z tymże Delegowanym Duchownym o terminie zjazdu.

Sędzia Surrogat X Trzumba [?]

Prośba Rady Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczynnych do Gubernatora Cywilnego Guberni Kaliskiej o wszczęcie postępowań wyjaśniających treść zapisów przesłanych przez Naczelnego Lekarza Szpitala w Częstochowie oraz wprowadzenie ich na drogę urzędową, 13 maja/25 maja 1841 r.

APŁ, zesp. 1, seria 1, sygn. 3196, k. 159–160

[s. 159]

D. 13/25 Maja 1841 w War[szawie]

Rada Główna Opiekuńcza Instytutów Dobroczynnych

Do

Jaśnie Wielmożnego

p.o. Gubernatora Cywilnego Guberni Kaliskiej

Gorliwy o pomienienie pożytków Dla Szpitala w Częstochowie Naczelny Lekarz tegoż Szpitala Pan Siekaczyński nadesłał Radzie Głównej wyjęty z akt grodzkich piotrkowskich udowadniający się w roku 1683 Marya Kazimiera żona Jana IIIgo Króla Polskiego złożyła summę zł 12 000 zgromadzeniu xx z przeznaczeniem takowej na wystawienie Szpitala ubogich i ich przyszłe utrzymanie

W roku 1685 summa te XX Paulini oddali na procent Janowi Męcińskiemu z zabezpieczeniem na dobrach Skrzydlów z przyległościami. W czasach późniejszych summa nadmieniona przeniesioną została na dobra Rozdziej w Powiecie Kaliskim położone od której Zgromadzenie XX Paulinów Jasnogórskich dotąd procenta mają pobierać.

Dołączając przy niniejszym akt na wstępie powołany ma honor prosić JWo p.o. Gubernatora [s. 160] Cywilnego o zarządzenie sprawdzenia twierdzeń takowych i należyte ..obienie [?] obecnego przedmiotu do wprowadzenia go na drogę urzędowego poszukiwania gdyby tego zaszła potrzeba

Radca Stanu

[Józef] Lubowidzki

Sprawozdanie z pobytu delegowanych do Częstochowy w sprawie przeprowadzenia śledztwa w celu wykrycia dawnych funduszy należących do szpitala św. Jakuba, 21 maja/2 czerwca 1841 r.

AACz, sygn. KK 146, k. 61, 63, 62

[k. 2]

Działo się w Mieście Częstochowie dnia 21 maja /2 czerwca 1841 r.

W wykonaniu Reskryptu Prześwieconego Konsystorza z dnia 13 kwietnia r.b. nro 193 i Rządu Gubernialnego z d. 15/27 marca 1841 r. nro 17136/4870 polegającego wyprowadzenie na gruncie łącznie z Wielmożnym Komisarzem z Strony Cywilnej dokładnego śledztwa celem wykrycia funduszków do Szpitala niegdyś S. Jakuba w Częstochowie należnych, a obecnie w posiadaniu miejscowego duchowieństwa zostających. Komisarz Wieluńskiego Obwodu zjechał w dniu dzisiejszym do miasta Częstochowy wspólnie z delegowanymi do tej czynności księdzem Dziekanem Częstochowskim przystąpił do skutecznego rzeczowego śledztwa.

W. Doktor Siekaczyński Naczelnny Doktor Szpitala w Częstochowie jeszcze w dniu 2/21 listopada 1839 r. przy Raporcie Nro 15 przedstawił Radzie Głównej Opiekuńczej Instytutów Dobroczyńnych dwa akta

urzędowe przekonywając o istnieniu kiedyś w Częstochowie Szpitala S. Jakuba i funduszków wówczas do tegoż należących. Delegowani więc biorąc za pierwszą wskazówkę mającego się wyprowadzić śledztwa powyżej cytowane przedstawienie W. Doktora Siekaczyńskiego, wezwali Tegoż do uczestnictwa w obecnej czynności i do wskazania im wszelkich, jakie mieć może na poparcie swych twierdzeń, dokumentów.

W. Siekaczyński delegowanym oświadczył, że oprócz dokumentów przesłanych Radzie Głównej Szpitala S. Jakuba dotyczących, wyszukał on jeszcze inne przekonywające o egzystencji

[k. 2v]

w dawnych czasach w Częstochowie kilku innych szpitali, dla których rozmaite fundusze, mianowicie w domach i gruntach, przez mieszczan częstochowskich zapisane były.

Takowe oświadczenie W. Doktora Siekaczyńskiego delegowani przyjąwszy do protokołu, przystąpili na-przód do przejrzania oryginalnych dokumentów fundacji Jakuba Zaleińskiego na rzecz szpitala S. Jakuba dotyczących i przekonali, że na

stronicy 165

w Księdze pod tytułem Akta eutionum Civiliū aedvocatialae Civitatis Czestochoviensis in inceptae anno 1582, znajdujące się pod rokiem 1586 znajduje się podpis własnoręczny przez Jakuba Zaleińskiego, akt uczynionej donacji wystawionego przez siebie kościółka i szpitala na miejskim gruncie ku Jasnej Górze, miastu i pospólstwu częstochowskiemu z zastrzeżeniem ażeby tenże szpital i kościółek nigdy w ręce i szafowanie księży klasztoru jasnogórskiego nigdy nie przechodził. Następnie na

stronicy 70

Księgi pod tytułem Akta eutionum Civiliū etc. od roku 1640 znajduje się pod rokiem 1642 akt urzędowy zeznany przez Borczyńskiego Waleriana starszego ławnika jako pełnomocnika x. Andrzeja Gołdonowskiego prowincjała księży paulinów przekonywający, że tenże ksiądz Andrzej Gołdonowski za zgodą i prośbą obywateli częstochowskich wraz [z] proboszczem

miejscowym przyjął pod swoją opiekę zrujnowany podówczas zupełnie kościółek i szpital S. Jakuba, przed 40 laty wystawiony i takowy z funduszów jałmużny na ten cel ofiarowanej wyrestaurowawszy, oddał pod zarząd przeorom św. Barbary – z dodaniem mu w pomoc do zarządu pierwszego ławnika miasta Częstochowy.

Z powyższych dokumentów okazuje się widocznie 1mo że egzystował w Częstochowie szpital i kościółek S. Jakuba

2do że pierwszym fundatorem onych był Jakub Zaleyski

3tio że pierwotnym aktem księży Paulini Jasnogórcy [k. 3 (62)]

byli zupełnie wyłączeni od zarządu i opieki nad tym szpitalem

4to że z upływem czasu lat 40 szpital ten i kościółek zupełnie niszczał

5to że na prośbę i żądanie obdarowanych mieszczan częstochowskich opiekę i dozór nad upadłym szpitalem przyjął ksiądz przeor Gołdonowski, wreście że tenże przeor przyjąwszy na żądanie mieszczan opiekę nad rzeczonym szpitalem, aktem urzędowym ustanowił następstwo takiejże opieki w osobach przyszłych przeorów jasnogórskich i pierwszych ławników.

Ponieważ z powyższych dokumentów okazuje się także, że rzeczony szpital posiada różne fundusze w gruntach i czynszach a mianowicie

W gruntach:

a) Ogródek około szpitala

b) Grunta między którymi rola zwana Trepczyńska leżąca przy drodze obok Juczkowskiego łąnu

W czynszach:

a) Kapitał wyderkałowy zł p 75 jest na ogrodach Macieja Gruzka z procentem rocznym zł 5 gr 7 na reperacją szpitala.

akt urzędowy na stronicy 52, akt z r. 1640 [akt z r. 1642]

b) zł 87 g[r.] 15 na ogrodzie Mariana Piskoniak z procentem zł 6 gr. 3.

na stronicy 54 tychże akt

c) zł 175 na polu Stanisława Gotówki z procentem rocznym zł 12 na utrzymanie starszego ubogiego karta 59

d) Wyderkauf zł 175 na pół łanku i łące Jana Szymanek z procentem zł 12 na utrzymanie drugiego ubogiego karta 60

e) zł 87 gr. 15 na ogrodzie i łące Stanisława Mollitor z czynszem rocznym zł 6 dla trzeciego ubogiego. karta 61

f) zł 87 gr. 75 na roli z ogrodem i łąką Andrzeja Magiery z czynszem zł 6 na utrzy[manie] trzeciego ubogiego karta 62

[k. 3v]

g) Zł 113 gr. 15 na półłanku roli Macieja Kork[oszka] z procentem rocznym zł 8 na wynadgodzenie dla prowizora szpitalnego karta 64

Przeto gdy delegowani niebyli w stanie wyśledzić gdzie są rzeczzone grunta oraz co się stało z powyższymi kwotami na rzecz szpitala zapisanymi udali się do W. księdza prowincjała klasztoru jasnogórskiego, ażeby przedmiot obecny według akt klasztornych objaśnić nam zechciał.

X Józef Brzeziński Dziekan Deleg[owany]

[Walenty Siekaczyński Naczelnny Lekarz Szpitala Częstochowskiego]

Komisarz Obwodu Wieluńskiego

[Fryderyk August] Goleński

WJX Prowincjał Klasztoru jasnogórskiego w obecności JX Przeora oraz JMX Wikarego prowincji mając sobie przedłożonym i wyjaśnionym przedmiot śledczy oraz przeczytane oryginalne dokumenta oświadczyli, że dotąd żadnej wiadomości nie mieli i niemają ażeby w Częstochowie exystował kiedy szpital S. Jakuba, albowiem jak każdemu wiadomo szładu nawet z tego szpitala dziś nie ma.

Dziś egzystujący jeszcze kościółek S. Jakuba należał zawsze do probostwa częstochowskiego i proboszcz miejscowy klucze od niego posiadał aż do chwili obję-

cia tegoż kościółka w posiadanie przez zgromadzenie Panien Mariawitek, co nastąpiło w roku 1839.

Co się tyczy gruntów przez Zaliyskiego temuż szpitalowi zapewnionych, sądzić wypada, że grunta te przyległymi być musiały kościołowi i szpitalowi S. Jakuba, lecz klasztor jasnogórski w tej stronie miasta żadnych nieposiada gruntów ale owszem place około kościółka S. Jakuba leżące są w posiadaniu Urzędu Muncypalnego. O gruncie Plebanka zwanym WJX przeor także udzielił objaśnienie, że mu wiadomo, że od dawnego czasu pewna obywatelka częstochowska zapisała testamentem łąkę pod wsią Częstochówka probostwu częstochowskiemu. Łąka ta przybrała zapewne nazwisko Plebanki, która to Plebanka następnie zamienioną została za inny grunt do klasztoru jasnogórskiego należący i od tego czasu Plabanka ta jest w posiadaniu klasztoru. Proboszcz Częstochowski może okazać urzędowe dokumenta dotyczące się rzeczzonej Plebanki.

O wyderkaufach nic także powiedzieć nie możemy albowiem z tego tytułu klasztor jasnogórski żadnego funduszu nieposiada i żadnej wiadomości w tem nie ma względzie.

podpi[sani]:

X Aleksy Cisowski prowincjał

X Teodor Miernikiewicz Przeor

X Eustachy Hawelski Wice Prowincjał

X Józef Brzeziński Dziekan delegowany

Komisarz obwodu Wieluńskiego [Fryderyk August]
Goliński

Następnie delegowani przedstawili WJX prowincjałowi, przeorowi i wikaremu trzy oryginalne pokwitowania z lat 1690, 1689, 1685 udzielone przez przełożonych w owym czasie klasztoru jasnogórskiego familii Męcińskich z odbioru procentów od kapitału 12000 darowanego przez Marię Kazimierę Królową Polską na Szpital Jasnogórski Częstochowski i zażądali objaśnienia względem rzeczzonej sumy, na co też obecnie k.

obróconą została lub była?

WJX Prowncjał okazał delegowanym spis fundu-

szów duchownych w roku 1818 sporządzony w którym pod pozycją ósmą znajduje się umieszczona rzeczona suma jako wieczysty fundusz lokowany na wsi Rozdziałach z procentem pięć od stu z obowiązkiem odprawowania mszy świętej za fundatorkę, niemniej utrzymanie i udzielanie jałmużny dziadom przy zakrystii i do posługi kościelnej użytecznym. Nadto JX prowincjał okazał delegowanym Acta Conventus Clari Montis Częstochoviensis od roku 1657 w których na stronicy 84 i 85 itd. zapisaną jest submisja / ta w kopii dołączona / mocą której procent od sumy powyższej 12000 przeznaczonym był zaczawszy od roku 1683 na odprawianie mszy S[wię]tey co tydzień oraz utrzymanie ośmiu ubogich do posługi kościelnej używanych.

podpisano

X Aleksy Cisowski prowincjał

X Teodor Miernikiewicz Przeor

X Eustachy Hawelski Wice Prowincjał

X Józef Brzeziński Dziekan delegowany

Komisarz obwodu Wieluńskiego [Fryderyk August]
Goliński

Sprawozdanie Komisarza Obwodu Wieluńskiego o wynikach śledztwa funduszków szpitala św. Jakuba w Częstochowie z 7 kwietnia/19 kwietnia 1842 r.

APŁ, zesp. 1, seria 1, sygn. 3196, k. 165–166

k. 165

W Wieluniu d. 7/19 Kwietnia 1842

Na reskrypt z dnia 15/27 Marca r.b. N 17136/4870

i przypomnienie

z d. 10/22 stycznia r.b. N 73274/20202

z Wydziału Woyskowego

przesyła protokół śledczy co do funduszków szpitala
św. Jakuba w Częstochowie

Do Rządu Gubernialnego Kaliskiego

Od Komissarza Obwodu Wieluńskiego

W dniu 21 maja/2 czerwca r. b. rozpocząłem śledztwo funduszków starożytnych szpitala Św. Jakuba w Częstochowie, na skutek odezwy JW. Prezesa Rady głównej opiekuńczej i raportu Naczelnego Lekarza

Częstochowskiego Szpitala Pana Siekaczyńskiego nieobecność w miejscu niektórych osób powołanych do śledztwa była powodem że czynność ta od razu skończoną nie była – następnie przeniesienie się W. Siekaczyńskiego w inną gubernię przeszkadza skompletować śledztwo.

[k. 166]

Wszakże i uczynionych już poszukiwań i zeznań protokołem śledczym tu dołącznym objętych i z samej natury przedmiotu nieomylny wypływa wniosek, że poszukiwanie i windykacja wskazanych przez Pana Lekarza Siekaczyńskiego funduszów więcej by nierównie przyniosło trudności i kosztów, aniżeli korzyści dzisiejszemu szpitalowi.

Upływ kilku wieków, ciągłe prawie zaburzenia w kraju, zmiany tylokrotne rządów – zmiany nomenklatur gruntów – często powtarzane przemiany właścicieli domów – zresztą sam obecne prawo na prawie hipoteki ugruntowane wszelkie poszukiwania w tym względzie czynią [k. 169.] niepodobnem, nieużytecznem a nawet że tak powiem niesprawiedliwem.

Ze wszystkich dokumentów przez W. Lekarza Siekaczyńskiego przywiedzionych najwięcej prawdopodobnym zdawał się akt zapisu z r. 1683. Królowej Maryi Kazimiery summy zł 12,000 na wystawienie szpitala w Częstochowie lecz Klasztor Jasnogórski pokładaniem dokumentu z d. 27 Septembris 1683 zda się udawadniać własność tej summy na wsi Rozdziałach lokowanej, jak o tem z protokołu śledztwa na karcie 6, 7, przekonać się można.

Zakommunikowaną mi odezwę JW. Prezesa Rady N. 6035 wraz z dołączonymi do nich annexami, zwracam.

[Fryderyk August Goleński]

Bibliografia:

Literatura

- Borkowska Małgorzata, *Dzieje zgromadzenia „Maria Vitae”*, „Nasza Przyszłość” 2000, t. 93, s. 107–152.

- Borkowska Małgorzata, *Reguła druga mariawitek wileńskich*, „Nasza Przyszłość” 2000, t. 94, s. 333–353.
- Braun Juliusz, *Częstochowa: rozwój urbanistyczny i architektoniczny*, Warszawa 1959.
- Brzezińska Jadwiga, *Odszedł wybitny historyk farmacji – doc. dr hab. Władysław F.A. Szczepański*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2010, t. 55, z. 2, s. 249–252.
- *Encyklopedia kościelna*, t. 28.
- Gracki Jacek, *Dzieje kościoła i szpitala św. Jakuba w Częstochowie (1586–1869)*, „Studia Claromontana” 2011, t. 29, s. 439–496.
- Jaworski Rafał, *Archiwum Akt Dawnych w Piotrkowie i archiwalia piotrkowskie w świetle korespondencji Erazma R. Goldmana z Romualdem Hubem (1870–1876)*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2016, t. 17, cz. 2, s. 92–113.
- Jędrzejewski Przemysław, *Próba reformy instytucji szpitalnych na terenie województwa krakowskiego w dobie Sejmu Wielkiego*, „Studia Historica Gedanensia” 2020, t. 11, s. 230–245.
- *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria Nowa*, t. 6: *Miasto Częstochowa, cz. 1: Stare i Nowe Miasto, Częstochówka i przedmieścia*, red. Z. Rozanow i E. Smulikowska, Warszawa 1995.
- Końska Małgorzata, *Pomoc społeczna w zaborze rosyjskim w świetle akt Rady Głównej Opiekuńczej Szpitali 1832–1870 r.*, [w:] *Nędza i dostatek na ziemiach polskich od średniowiecza po wiek XX*, red. J. Sztetyła, Warszawa 1992, s. 227–235.
- Kowalczyk Jarosław ks., *Szpital w Polsce przedrozbiorowej – na czym polegały różnice między szpitalem prepozyturalnym a parafialnym?*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne Perspektywa” 2014, nr 1 (24), s. 35–40.
- Krakowski Stefan, *Akt renowacji szpitala-przytułku p.w. św. Jakuba w Starej Częstochowie z roku 1642*, „Rocznik Muzeum Okręgowego w Częstochowie. Historia” 1985, z. 1, s. 119–124.
- Krakowski Stefan, *Służba zdrowia i dobroczyn-*

- ność w Starej Częstochowie do połowy XVII wieku, „Archiwum Historii Medycyny” 1959, t. 21, z. 3–4, s. 177–184.
- Lewandowska Dorota, *Organizacja opieki i pomocy społecznej oraz dobroczynność w Królestwie Polskim. Rada Główna Opiekuńcza Szpitali. Towarzystwa dobroczynne (1817–1870)*, [w:] *Urzędnicy i urzędy w społeczeństwie XIX wieku. Zbiór studiów*, red. A. Kulecka, Warszawa 2017, s. 203–224.
 - Mazur Elżbieta, *Szpitala w Królestwie Polskim w XIX wieku*, Warszawa 2008.
 - Milik Katarzyna, *Wpływ Kościoła katolickiego na rozwój szpitalnictwa w XVI–XIX wieku*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Humanistyczno-Przyrodniczego im. J. Długosza w Częstochowie. Seria: Zeszyty Historyczne” 2019, t. XVIII, s. 69–83.
 - Nowak Tomasz Andrzej, *Częstochowa i jej mieszkańcy w świetle wypisów z najstarszej księgi wójtowskiej Częstochowy z lat 1582–1605*, „Ziemia Częstochowska” 2013, t. 39, s. 49–76.
 - Partyka Wiesław, *Opieka instytucjonalna na Lubelszczyźnie w XIX wieku. Szpitala i przytułki*, Lublin 2017.
 - Pękowska Marzena, *Opieka państwowa w Królestwie Polskim do 1870 roku w świetle przepisów prawnych*, „Studia Pedagogiczne. Problemy Społeczne, Edukacyjne i Artystyczne” 1994, t. 9, s. 79–88.
 - Sobalski Franciszek, *Szkice i materiały z dziejów Częstochowy*, „Ziemia Częstochowska” 1961, t. 4, s. Stefaniak Piotr, *Dzieje Sióstr Mariawitek w Częstochowie (1774–1864)*, „Almanach Historyczny” 2015, t. 17, z. 2, s. 108–136.
 - Stefaniak Piotr, *Dzieje Sióstr Mariawitek w Częstochowie (1774–1864)*, „Almanach Historyczny” 2015, t. 17, z. 2, s. 103–124.
 - Surdacki Marian, *Opieka społeczna w Polsce do końca XVIII w.*, Lublin 2015.
 - Szklarz-Habrowski Amadeusz, *Badania nad topografią szpitali-przytułków w przestrzeni miejskiej Starej i Nowej Częstochowy przełomu XVIII i XIX w.*, [w:] *Architektura Miast VII. Zbiór studiów: Architektura w służbie potrzebujących – szpitale, przytułki, ochronki w XIX i na początku XX wieku*, Bydgoszcz 2020, s. 7–24.
 - Szklarz-Habrowski Amadeusz, Młodkowska-Przepiórowska Iwona, *Projekt książki pt.: Studium interdyscyplinarne wokół nieistniejącego kościoła szpitalnego św. Barbary w Starej Częstochowie*, [w:] *Blisko i daleko V. Sympozjum Regionalistów Praszka 2019*, red. Z. Szczerbik, Z. Włodarczyk, Wieluń–Praszka 2020, s. 39–64.
 - Szklarz-Habrowski Amadeusz, „Szpitale-przytułki Starej i Nowej Częstochowy oraz ich podopieczni na przełomie XVIII i XIX w.”, Warszawa 2017, mps. pracy w Archiwum Prac Dyplomowych Uniwersytetu Warszawskiego.
 - Szklarz-Habrowski Amadeusz, *Topografia szpitala-przytułku działającego przy kaplicy/kościółce św. Barbary w Starej Częstochowie na przełomie XVIII i XIX w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej” 2018, r. LXVI, nr 1, s. 59–73.
 - Szklarz-Habrowski Amadeusz, *Źródła do badań nad dziejami szpitalnictwa i opieki społecznej w Starej i Nowej Częstochowie (XVI–XIX w.). Część 1: List przeora jasnogórskiego o. Eustachego Hawelskiego do biskupa kujawsko-kaliskiego w sprawie instalowania skarbon szpitalnych na Jasnej Górze z 5 stycznia 1846 r.*, „Rocznik Muzeum Częstochowskiego” 2018, t. 18, s. 38–49.
 - Urbanek Bożena, *Idea opieki nad chorymi na ziemiach polskich w latach 1809–1914*, Wrocław 2001.
 - Wlaźlak Władysław ks., *Dzieje Zgromadzenia Mariae Vitae, czyli mariawitek, w Częstochowie (1786–1864)*, „Ziemia Częstochowska” 2009, t. 36, s. 155–166.
 - Wolnicki Paweł ks., *Sprawy zakonne w zespołach akt konsystorskich Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2009, t. 92, s. 299–322.

- Wyględowski Mieczysław, Zakrzewski J. Andrzej, *Ochrona zdrowia w Częstochowie w XIX–XX wieku*, Częstochowa 1995.
- Zabraniak Sławomir ks., *Z dziejów szpitalnictwa w archidiakonacie wieluńskim*, „Rocznik Nauk Prawnych” 2005, t. 15, nr 2, s. 209–222.
- Zbudniewek Janusz ks., *Katalog domów i rezydencji polskiej prowincji paulinów*, „Nasza Przyszłość” 1969, t. 31, s. 181–228.
- Złotkowski Dariusz, *Częstochowa w Księstwie Warszawskim*, [w:] *Częstochowa. Dzieje miasta i Klasztoru Jasnogórskiego*. T. 2, *W okresie niewoli 1793–1918*, Częstochowa 2005, s. 25–39.
- Złotkowski Dariusz, *Zniszczenia wojenne na terenie Nowej Częstochowy i straty garnizonu polskiego w rezultacie oblężenia Jasnej Góry w roku 1809*, „Ziemia Częstochowska” 2001, t. 28, s. 95–105.

Prasa

- Szczepański Władysław, *Z proboszczem zatarg o szpital*, „Nad Wartą” 1966, nr 1, s. 4.
- Szczepański Władysław, *Szpitala Starej i Nowej Częstochowy*, „Nad Wartą” 1968, nr 3, s. 4–5.

Internet

- Sroka S.T., *Walenty Józef Siekaczynski*, [w:] iPSB, <https://www.ipsb.nina.gov.pl/a/biografia/walenty-jozef-siekaczynski>, (data dostępu 10.03.2021).

Archiwalia

Archiwum Państwowe w Częstochowie (cyt. APCz)

- zesp. 1, *Akta miasta Częstochowy*, sygn. 304 [*Kasa Ekonomiczna. Fundusze Szpitalne*], 1818–1846
- zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 1 [*Akta budowy szpitala*], 1834–1841

- zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 3 [*Okólniki, zarządzenia, instrukcje dla szpitala*], 1834–1867
- zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 4 [*Akta w przedmiocie tradycji szpitala m. Nowej Częstochowy Szpitalowi m. Częstochowy*], 1835–1870, 1835–1870
- zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 9 [*Korespondencja Rady Szczegółowej*], 1836–1853
- zesp. 14, *Akta Szpitala w Częstochowie*, sygn. 15 [*Dom po zwinieciu szpitalu w Nowej Częstochowie*], 1838–1850

Archiwum Państwowe w Łodzi (cyt. APŁ)

- zesp. 1, *Rząd Gubernialny Piotrkowski*, seria 1, *Anteriora*, sygn. 3196, *Akta w przedmiocie zadzierżawienia pertynencji szpit[al]nych w Częstochowie*, 1819–1842

Archiwum Paulinów na Jasnej Górze w Częstochowie (cyt. AJG)

- sygn. 865, *Acta Manualia Weronko 1800, 1777–1802*
- sygn. 390, *Probstwo szpitalne Św. Jakuba. Fundacje i zapisy*, 1586–1663
- sygn. 1514, *Akta dotyczące kościoła św. Zygmunta i konwentu w Częstochowie*, 1474–1865
- sygn. 3878, *Akta dotyczące się byłego szpitala w mieście Starej Częstochowie*, 1610–1818

Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej

im. ks. W. Patykiewicza w Częstochowie (cyt. AACz)

- sygn. KK 146, *Akta Konsystorza Foralnego Piotrkowskiego dotyczące się kościoła filialnego Imienia Maryi [Mariawitek] w Częstochowie*, 1820–1961

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

(cyt. AKMKr)

- sygn. APC–7, *Akta dotyczące parafii Częstochowa (Stara)*, 1791

Amadeusz Szklarz-Habrowski
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk

Źródła do badań nad dziejami szpitalnictwa i opieki społecznej w Starej i Nowej Częstochowie (XVI-XIX wiek)

Część 2: Poszukiwania dawnych funduszy szpitalnych Częstochowy.
Geneza śledztwa doktora Walentego Siekaczyńskiego w świetle dokumentów z lat 1839-1842

Drugi artykuł z cyklu prezentującego źródła do badań nad dziejami szpitalnictwa i opieki społecznej Starej i Nowej Częstochowy w okresie od XVI do XIX wieku zawiera edycję dokumentów powstałych w latach 1839-1842. Wytworzone przez instytucje administracji kościelnej i państwowej, przechowywane są obecnie w Archiwum Państwowym w Łodzi (zesp. 1, seria 1, sygn. 3196,) oraz w Archiwum Archidiecezji Częstochowskiej im. ks. W. Patykiewicza w Częstochowie (sygn. sygn. KK 146). Korespondencja została odszukana, uporządkowana i ułożone chronologicznie, tak aby analiza jej zawartości dawała pełny wgląd w genezę i przebieg śledztwa przeprowadzonego w 1841 roku.

Artykuł rozpoczyna obszernie wprowadzenie wyjaśniające okoliczności funkcjonowania dawnych szpitali-przytułków, które posiadały fundusze poszukiwane w 1841 roku. Wyszczególnionych i omówionych zostało pięć pierwszych fazy rozwoju XIX-wiecznego szpitalnictwa. Reformy systemu opieki społecznej zostały połączone z wydarzeniami w Częstochowie, zmierzającymi do uruchomienia pierwszego miejskiego szpitala medycznego. Etapy przemian w strukturze szpitalnictwa Częstochowy zostały zasygnalizowane śródtytułami opatrzonymi w przedziały chronologiczne.

W 1839 roku naczelny lekarz szpitala miejskiego w Częstochowie, doktor Walenty Siekaczyński, podjął inicjatywę rozpoczęcia poszukiwań funduszy pozostałych po dawnych szpitalach-przytułkach istniejących w Starej i Nowej Częstochowie dla poprawy sytuacji finansowej kierowanej przez siebie placówki. Pomysł został zaakceptowany przez centralnego zarządcę szpitala – Radę Główną Opiekuńczą Instytutów Dobroczynnych, która zwróciła się do Guberni Kaliskiej z prośbą zarządzenie śledztwa. Władza kościelna desygnowała swojego przedstawiciela ks. Józefa Brzezińskiego, stronę cywilną reprezentował komisarz obwodu wieluńskiego Fryderyk August Goleński. Interesy szpitala miejskiego reprezentował doktor W. Siekaczyński. Śledztwo przeprowadzono 2 czerwca 1841 roku, szukając dokumentów świadczących o istnieniu funduszy przy dawnych szpitalach-przytułkach w archiwum miejskim oraz w archiwum ojców paulinów na Jasnej Górze.

Analiza edytowanych dokumentów jest interesującym wglądem w historyczny spór o prawa do własności i strefę wpływów, toczony od wieków między zakonem paulinów na Jasnej Górze a społecznością Częstochowy – ściernia się i przenikania interesów cywilnej oraz duchownej wspólnoty egzystującej na wspólnym terytorium.

Amadeusz Szklarz-Habrowski

The Tadeusz Manteuffel Institute of History Polish Academy of Sciences

Sources for research on the history of hospitality and social welfare in Old and New Częstochowa (16th-19th century)

Part 2: Searching for former Częstochowa hospital funds. The genesis of Dr. Walenty Siekaczyński's investigation in the light of documents from 1839-1842

The second article in the series presenting the sources for research on the history of hospital and social care in Old and New Częstochowa includes an edition of documents created in the years 1839-1842. Created by church and state institutions, they are currently stored in the State Archives in Łódź (fond 1, series 1, reference number 3196) and in the Archives of the Archdiocese of Częstochowa (reference number KK 146). The correspondence was found and arranged chronologically, so that the analysis of its content would give full insight into the genesis and course of the investigation carried out in 1841.

The article begins with an introduction explaining the circumstances of the functioning of former shelter hospitals, which had funds sought in 1841. The first five phases of the development of nineteenth-century hospitality were listed and discussed. The reforms of the social welfare system were combined with the events that took place in Częstochowa, aimed at opening the first municipal medical hospital. The stages of changes in the structure of hospitality in Częstochowa are signaled by subheadings in chronological intervals.

In 1839, the chief physician of the municipal hospital in Częstochowa, Dr. Walenty Siekaczyński, took the

initiative to start looking for funds left over from former hospitals, or shelters in Stara and Nowa Częstochowa to improve the financial situation of the institution he managed. The idea was accepted by the central manager of the hospital - the Central Welfare Council of Charitable Institutes, which asked the Kalisz Governorate to order an investigation. The church authority appointed its representative, Fr. Józef Brzeziński, the civil party was represented by the commissar of the Wieluń district, Fryderyk August Goleński. The interests of the city hospital were represented by doctor W. Siekaczyński. The investigation was carried out on June 2, 1841, looking for documents proving the existence of funds at the former hospital-shelters in the city archives and in the archives of the Pauline Fathers at Jasna Góra.

The analysis of the edited documents is an insight into the historical dispute over the rights to property and the sphere of influence between the Pauline Order in Jasna Góra and the community of Częstochowa - the clash and interpenetration of the interests of the civil and spiritual community existing in the common territory.